1918

ROZPAD RAKOUSKA-UHERSKA A VZNIK ČESKO-SLOVENSKA

Jan Rychlík

VYŠEHRAD

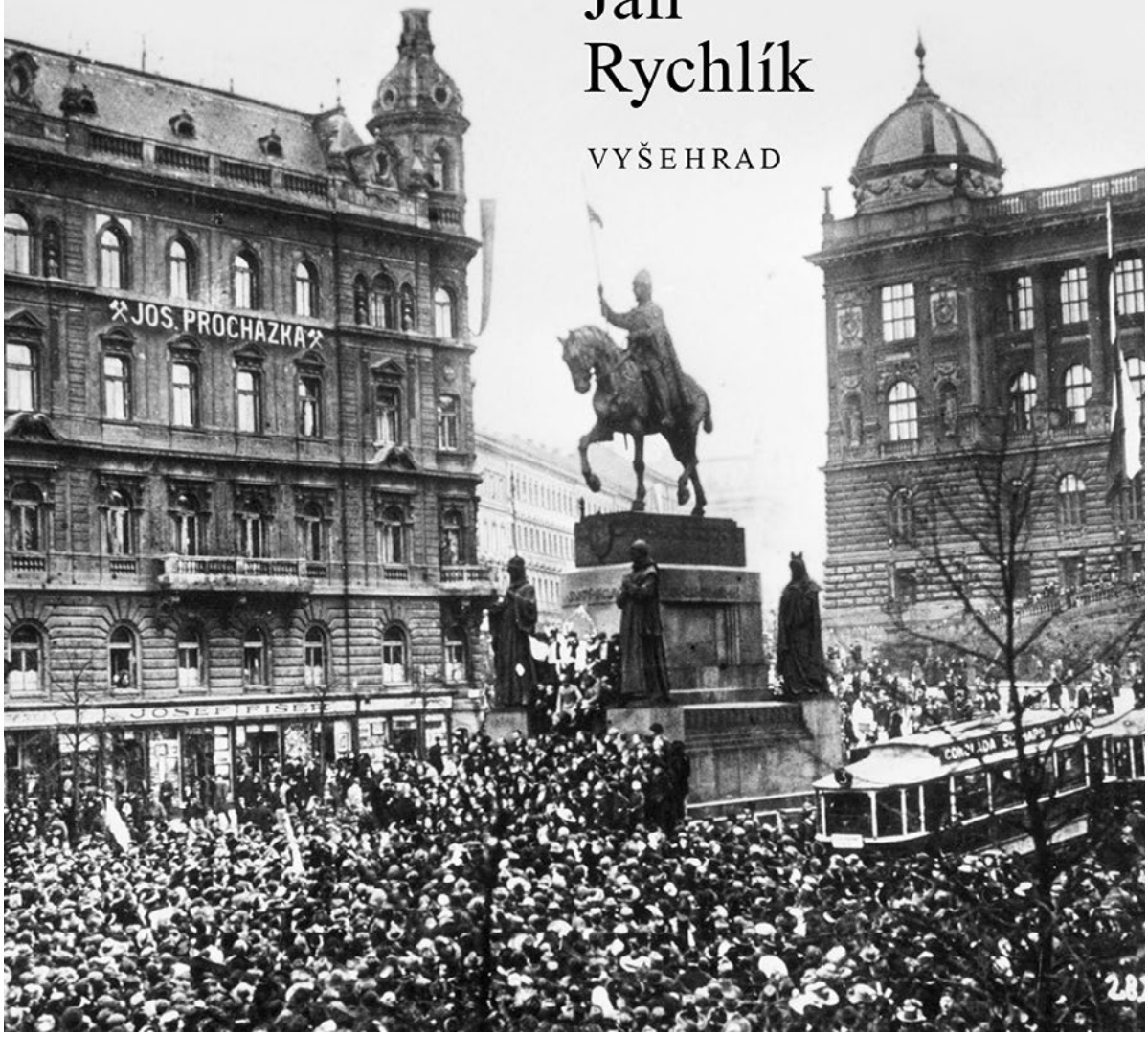

1918 – Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Jan Rychlík
1918 – Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2018

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

1918

ROZPAD RAKOUSKA-UHERSKA A VZNIK ČESKOSLOVENSKA

1918

ROZPAD RAKOUSKA-UHERSKA A VZNIK ČESKO-SLOVENSKA

Jan Rychlík

VYŠEHRAD

OBSAH

Předmluva 9

Úvod: Vznik Československa a nástupnických států
jako problém historiografie 11

1. Rakousko-Uhersko před první světovou válkou 29

2. Národy monarchie a Velká válka 57

3. Češi, Slováci a odboj do počátku roku 1917 101

4. Rok 1917 – neúspěšný pokus o reformu monarchie 131

5. Jaro 1918: na cestě k zániku monarchie 171

6. Agónie a zánik monarchie 209

Závěr 247

Přehled použitých pramenů a literatury 255
Resumé 260
Místní rejstřík 262
Jmenný rejstřík 269
Ediční poznámka 275

PŘEDMLUVA

V roce 2018 si Češi a Slováci připomínají sté výročí vzniku společného česko-slovenského státu, který – bez ohledu na to, že už čtvrt století neexistuje – zanechal trvalou stopu v dějinách obou národů. S radostí jsem proto uvítal nabídku nakladatelství Vyšehrad, abych při této příležitosti napsal o zániku Rakouska-Uherska a vzniku Československa knihu. Když jsem však na knize začal počátkem roku 2017 pracovat, zjistil jsem, že o uvedeném tématu toho bylo napsáno již příliš mnoho, a že bych tedy sotva dokázal – snad kromě několika detailů – přinést něco nového. Nadto se v roce 2018 uskutečňuje k stému výročí vzniku Československa několik velkých vědeckých konferencí, na nichž jsem přislíbil účast; zdálo se mně proto nevhodné napsat pro Vyšehrad text, který by jen opakoval to, co bude obsaženo v příslušných konferenčních sbornících.

Rok 1918 ale nebyl významný jen pro Čechy a Slováky, protože rozpad Rakouska-Uherska měl tak či onak dopad na všechny jeho národy. Poláci se tehdy po sto dvaceti třech letech dočkali obnovení svého státu, Rumuni získali Sedmihradsko a Bukovinu a zřídili své „Velké Rumunsko“, Italové se posunuli směrem ke svému ideálu – sjednocení všech Italů do jediného státu, Srbové, Chorvati a Slovinci vytvořili jihoslovanský stát, který – přes svůj další komplikovaný vývoj a tragický konec v devadesátých letech 20. století – byl před sto lety nepochybně vítán. Jsou ale i národy, kterým rok 1918 přinesl zármutek: pro Maďary např. znamenal zánik tisíc let trvajícího uherského státu a pro řadu osob, které se cítily být Rakušany, zánik vlasti, se kterou se ztotožnily. To mne přivedlo na myšlenku nepsat jen o vzniku Československa, ale zasadit rozpad Rakouska-Uherska do širších souvislostí a pojednat i o vzniku dalších nástupnických států. Smyslem měla

být jakási vzájemná komparace. Do jaké míry se mně to podařilo, nechť posoudí čtenáři sami.

Autor chce na tomto místě vyjádřit poděkování jednak nakladatelství Vyšehrad za to, že umožnilo vznik a vydání této knihy. Další poděkování patří oběma recenzentům textu – prof. PhDr. Robertu Kvačkovi, CSc., dr. h. c., profesorovi moderních dějin na Katedře historie Fakulty přírodovědné a pedagogicko-humanitní Technické univerzity v Liberci a emeritnímu profesorovi Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, a PhDr. Dušanovi Kováčovi, DrSc., vědeckému pracovníkovi Historického ústavu SAV v Bratislavě. Připomínky obou byly velmi cenné a v mezích možností jsem se snažil zakomponovat je do textu. Dále chce autor poděkovat své manželce PhDr. Magdaléně Rychlíkové, která text přečetla a opravila v něm četné překlepy a drobné stylistické chyby. Totéž platí o redaktorovi textu Filipovi Outratovi, který úpravám textu věnoval při nedostatku času maximální možnou péči. Dík dále patří autorovi rejstříku Josefovi Schwarzovi, který vynaložil velké úsilí, aby našel správné tvary jednotlivých osobních jmen a zeměpisných názvů a sjednotil je. Autor také děkuje kolegům z Masarykova ústavu a archívu Akademie věd České republiky, s nimiž konzultoval některé dílčí otázky, a jmenovitě pak Jeleně Pavlovně Serapionové z Ústavu slovanských studií (*Institut slavjanoveděnija*) Ruské akademie věd (RAN), s níž konzultoval některé otázky týkající se událostí v Rusku a okolností vstupu československých legií do ruské občanské války.

Praha, srpen 2018

ÚVOD

VZNIK ČESKOSLOVENSKA A NÁSTUPNICKÝCH STÁTŮ JAKO PROBLÉM HISTORIOGRAFIE

Většina historických publikací začíná v úvodu konstatováním, že problému, jemuž se kniha věnuje, nebyla doposud věnována dostatečná pozornost. Pokud jde o první světovou válku, rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa a ostatních nástupnických států, tak toto tvrzení neplatí. Naopak: těmto tématům byla v uplynulých sto letech věnována obrovská pozornost. Otevřeme-li si na webové stránce Národní knihovny systematický katalog České republiky, najdeme tam jen pod heslem „První světová válka" 7267 položek, pod heslem „Rakousko-Uhersko" 7502 položek a pod heslem „Vznik Československa" 553 položek.[1] Nepřeberné množství prací různé hodnoty se týká dále vzniku dalších nástupnických států, tedy především Polska a Jugoslávie.

K rozpadu Rakouska-Uherska existuje poměrně rozsáhlá literatura od zahraničních autorů, kteří se většinou shodují v tom, že příčinou bylo vyhrocení národnostních rozporů v důsledku války, která se pro Rakousko-Uhersko nevyvíjela úspěšně.[2] Příčiny vzniku a zodpovědnosti za první světovou válku jsou dodnes předmětem sporů historiků zabývajících se mezinárodními vztahy. Pochopitelně, že názory se liší i podle jednotlivých zemí.[3] Tato otázka se však netýká předmětu této práce. Neméně obsáhlá je literatura vztahující se

[1] https://aleph.nkp.cz/. Stav k 15. 2. 2018.

[2] Seton-Watson, H. – Seton-Watson, Ch.: The Making of a New Europe. R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary. London: Methuen, 1981; Michel, B.: La chute de l'empire austro-hongrois. Paris: Robert Laffont, 1991 (vyšlo také česky pod názvem Smrt dvouhlavého orla. Praha: Mladá fronta, 1994), Plaschka, R. G.: Die Auflösung des Habsburgerreiches. Zusammenbruch und Neuorientierung in Donauraum. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1970; Sachslehner, J.: Der Infarkt: Österreich-Ungarn am 28 Oktober 1918. Wien: Pichler, 2005.

[3] Srv. např.: Ivančík, M.: Diskurzívna analýza britskej historiografie príčin prvej svetovej vojny. Dizertačná práca. Strojopis. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava: Filozofická fakulta, Katedra všeobecných dejín, 2017.

k průběhu první světové války,[4] avšak průběh vojenských operací se týká této knihy spíše okrajově: hlavním obsahem mají být procesy, které vedly k rozkladu habsburské monarchie a vzniku Československa, resp. ostatních nástupnických států, protože československou otázku nelze vytrhávat z širšího kontextu přestavby střední Evropy po první světové válce. Ani zde ovšem není v silách jednotlivce veškerou literaturu přečíst a zhodnotit. Místo výčtu hlavních prací, který by stejně nemohl být vyčerpávající, se proto v úvodu zaměříme na vývoj pohledů na uvedenou problematiku.

V jednotlivých nástupnických státech byla rozpadu Rakouska-Uherska věnována pozornost již od dvacátých let a tento zájem trvá dodnes. Byl (a dodnes je) samozřejmě rozdíl v přístupu mezi historiografií a publicistikou v zemích, kde byl rozpad vnímán jako vítězství, a v těch, kde byl přijímán jako prohra, ztráta části vlastního těla či jako ztráta území, považovaného za vlastní. To se týká nástupnického Rakouska, kde převládala nostalgie za zaniklou velkou říší,[5] ale především trianonského Maďarska, kde zánik tisíc let trvajících Uher byl už od počátku vnímán jako tragédie bez hranic,[6] jako „maďarská kalvárie", jak tuto událost nazval ve svých pamětech maďarský politik József Kristóffy,[7] i významný předválečný a meziválečný historik Gyula Szekfű, jenž ve svém díle „Tři generace" přirovnal Trianon k moháčské katastrofě z roku 1526.[8] Historiografie národů jednotlivých nástupnických států se naopak na světovou válku a zánik habsburské monarchie dívá především ze svého nacionálního pohledu, tedy jako na částečné či úplné naplnění (anebo naopak nenaplnění) svých národních tužeb.[9]

---

[4] Vojenský historický ústav (VHÚ) v Praze pořádá od roku 2014 každoročně mezinárodní konferenci „Léta do pole okovaná" k jednotlivým válečným rokům s odstupem sta let (tj. v r. 2014 k roku 1914, v roce 2015 k roku 1915 atd.). Výsledky těchto konferencí jsou průběžně publikovány a přinášejí nejnovější pohledy a poznatky především vojenských historiků. Viz: Láník, J. – Kykal, T. (eds.): Léta do pole okovaná 1914: proměny společnosti a státu ve válce. Praha: Ministerstvo obrany – VHÚ, 2015; titíž: Léta do pole okovaná. Sv. II. 1915: noví nepřátelé – nové výzvy. Praha: MO – VHÚ, 2017.

[5] Horstenau-Glaise, E.: Die Katastrophe. Die Zertrümmerung Österreich-Ungarns und das Werden der Nachfolgerstaaten. Zürich – Leipzig – Wien, 1929.

[6] Rozbor maďarské literatury reagující na Trianon viz Vörös, L.: Rozpad Uhorska, vznik Československa a Trianon. Reprezentácie udalostí rokov 1918–1920 v maďarskej a slovenskej historiogfrafii. In: Michela, M. – Vörös, L. (eds.): Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 26–34.

[7] Kristóffy, J.: Magyarország kalváriája az összeomlás újta. Politikai emlékek 1890–1926. I.-II. 2. kiadás, Budapest: Wodianer, 1928.

[8] Szekfű, G.: Három nemzedék. Budapest: Élet irodalmi, 1920. Práce není historickou monografií v pravém slova smyslu, ale spíše souborem historických úvah. Dílo se stalo velmi populární a bylo opakovaně vydáváno. V roce 1934 vyšlo rozšířené vydání obsahující kapitolu o vývoji po Trianonu. Reedice tohoto díla vyšla v roce 1989.

[9] Pajewski, J.: Odbudowa państwa polskiego 1914–1918. Poznań: Uniwersytet A. Mickiewicza, 2018; Magočij, P. R.: Ukrajna. Istorija jj zemel' ta narodiv. Užgorod: Vydavnyctvo V. Padjaka, 2012, s. 445–487 (vyšlo původně anglicky: Magocsi, P.: A History of Ukraine. The Land and Its Peoples. 2nd ed. Toron-

Je samozřejmé, že i v meziválečném dvacetiletí byla vzniku Československa věnována u nás velká pozornost, která se soustřeďovala především na výzkum zahraniční a domácí odbojové akce. Odboj proti Rakousku-Uhersku totiž tvořil fundament zakladatelského příběhu československého státu a jeho hlavní protagonisté byli ve dvacátých letech současně hlavními aktéry československého politického života. Ti také už záhy napsali svůj „odbojový příběh" mající buď přímo podobu memoárů, nebo aktualizujících politických spisů.[10] Bylo to dáno i tím, že ve dvacátých letech probíhaly ostré polemiky mezi příslušníky domácího a zahraničního odboje o tom, kdo se více zasloužil o vznik československého státu. Přes poměrně malý časový odstup vznikaly také už tehdy první populární i odborné práce.[11]

Každý nový stát, který vznikl odštěpením od jiného státu nebo v důsledku jeho rozpadu, se musí nějak vůči státu původnímu vymezit. Toto vymezení je už z logiky věci negativní, protože jinak by nový stát neměl žádný *raison d'être*. Československo v tomto ohledu nebylo samozřejmě výjimkou. První republika tak podávala masový obraz Čechů a Slováků bojujících od počátku proti Rakousku-Uhersku, ať už na domácí nebo zahraniční frontě. Literatura zdůrazňovala nechuť Čechů a Slováků bojovat v řadách rakousko-uherské armády a logicky vyzdvihovala význam československých legií. Legionářská tradice se ostatně stala ideovým základem budování meziválečné československé armády. Není proto nijak překvapující, že literatura o legiích a legionářská

to – Buffalo – London, 2010); Hrycak, J.: Historia Ukrainy. 1772–1999. Lublin: Instytut Europy Środkowo – Wschodniej, 2000, s. 117–168; Pascu, Ş.: The Making of the Romanian Unitary National State 1918. Bucharest, 1988; Terzić, S. et al.: Srbija 1918 godine i stvaranje jugoslavenske države. Beograd: Istorijski institut SANU, 1989.

[10] Viz např. Masaryk, T. G.: Světová revoluce. Praha: Čin-Orbis, 1925; Beneš, E.: Světová válka a naše revoluce. I.-III. Praha: Orbis – Čin, Praha 1927–1929; Soukup, F.: 28. říjen 1918. I.-II. Praha: Orbis, 1928; Kalina, A. S.: Krví a železem dobyto československé samostatnosti. Praha: [s. n.], 1938; Dérer, I.: Slovensko v prevrate a po ňom. Bratislava: [s. n.], 1924; Medvecký, K. A.: Slovenský prevrat. I.-IV. Trnava: Bratislava: Spolok sv. Vojtecha – Vydavateľská spoločnosť Komenský, 1930–1931; Šrobár, V.: Oslobodené Slovensko. I. Praha: Čin, 1928 (II. díl Bratislava: Academic Electronic Press, 2004); týž: Pamäti z vojny a z väzenia. Praha: Gustav Dubský, 1922; Hodža, M.: Slovenský rozchod s Maďarmi. Bratislava: Slovenský denník, 1929; Opočenský, J.: Konec monarchie rakousko-uherské. Praha: Čin, 1928; týž: Zrození našeho státu. Praha: Čin, 1928; Habrman, G.: Mé vzpomínky. Praha: [s. n.], 1928; Hajšman, J.: Česká maffie. Praha: Orbis, 1932; Markovič, I.: Slováci v zahraničnej revolúcii. Praha: Památník odboje, 1923; Janoška, J.: Z historie prevratu. Trnava: [s. n.], 1927; Markovič, I.: Slováci v zahraničnej revolúcii. Praha: Památník odboje, 1923.

[11] Tobolka, Z.: Česká politika za světové války. Praha: Československý kompas, 1922; týž: Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do naší doby. IV. 1914–1918. Praha: Čs. kompas, 1937; Paulová, M.: Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918. I.-II. Praha: Čs. grafická unie, 1937–1939; Sidor, K.: Slováci v zahraničnom odboji. Bratislava: [s. n.], 1928; Papoušek, J.: Boj za československou samostatnost. Praha: Orbis, 1928.

literatura[12] byla jednou z hlavních součástí literatury o zahraničním odboji.[13] Pokud jde o hodnocení války, pak přes určitou rozdílnost názorů jsou státy „Dohody" jednoznačně podávány jako ta strana, která vedla spravedlivou válku za dobrou věc. Vznik československého státu byl vysvětlován jednak jako důsledek získání dohodových států pro myšlenku rozbití Rakouska-Uherska, přičemž se zdůrazňoval hlavně přínos amerického prezidenta Wilsona, a jednak jako následek vojenské porážky Rakouska-Uherska, k níž přispěly jak československé legie v zahraničí, tak zpravodajská činnost Maffie, tedy domácí odboj.

Zatímco v období první republiky byl vznik Československa jednoznačně vnímán jako přirozené završení národního vývoje Čechů a Slováků, období nacistické okupace a slovenského státu přineslo značný posun. V protektorátu se objevily práce, nepsané ovšem kvalifikovanými historiky, ale spíše historizujícími kolaborantskými publicisty, které přímo označovaly vznik Československa za chybu. V této koncepci vznik republiky znamenal vytržení Čechů ze středoevropského prostoru, který Čechům v konečném důsledku nijak nepomohl, protože byl jen politickým kalkulem Francie a Velké Británie namířeným proti Německu. Když se v roce 1938 priority těchto dvou států změnily, ztratily na Československu zájem a nechaly je padnout. Pro Čechy to však nebyla žádná škoda, ba naopak: byla to vlastně výhoda, protože se vrátili tam, kam vždycky patřili, totiž do rámce velkého Německa, a v jeho rámci budou v budoucnu účastni všech výhod, které lidstvu přinese nová, Německem sjednocená Evropa. Hlasateli této teorie, která vycházela z potřeb nacistické propagandy, se stali aktivističtí novináři Karel Lažnovský[14] a Vladimír Krychtálek[15], a pak především ministr školství a národní osvěty Emanuel Moravec, který se stal snad nejnenáviděnějším kolaborantem.[16] Diskurs

---

[12] Pojem „legionářská literatura" bývá zpravidla chápán šíře, než jen jako literatura o legiích: je sem zahrnována i tvorba spisovatelů-legionářů, jako byli Rudolf Medek, Josef Kopta, František Langer a další popisující uměleckou formou boje legií proti Rakousku-Uhersku a jejich angažování se v občanské válce v Rusku.

[13] Viz např. Kudela, J.: Československé a polské vojsko v Rusku. Praha: Čs. obec sokolská, 1927; týž: československá anabase v Rusku. Brno: Čs. obec sokolská, 1928; týž: Československé vojsko v Itálii., Praha: Čs. obec sokolská, 1928; týž: Československé vojsko ve Francii. Praha: Čs. obec sokolská, 1928; Kratochvíl, J.: Cesta revoluce. Československé legie v Rusku. Praha: Čin,1922 (2. doplněné vydání Praha: Čin,1928); Klecanda, V.: Operace československého vojska na Rusi v letech 1917–1920, Praha: Čs. vědecký ústav vojenský, 1921

[14] Lažnovský, K.: Hovory s dějinami. Praha: Orbis, 1940. Do roku 1941 vyšlo celkem šest vydání.

[15] Krychtálek, V.: Bolševici, Beneš a my. Praha: Orbis, 1941, s. 150–156.

[16] Moravec, E.: V úloze mouřenína. Československá tragédie. Praha: Orbis, 1940. Dílo bylo vydáváno za války opakovaně, do roku 1942 vyšlo celkem osm vydání. V roce 1941 kniha vyšla v pražském nakladatelství Orbis také německy pod názvem Das Ende der Benesch-Republik. Die tschechoslowakische Krise 1938 a do roku 1942 vyšlo celkem pět německých vydání. V roce 2004 vyšla kniha znovu česky

odmítající vznik Československa jako „chybu“ ale samozřejmě neměl v českém prostředí naději na úspěch.

Ve stejné době na Slovensku vznikl další diskurs, který přinesl nový pohled na vznik Československa. Šlo o pohled vycházející primárně z politických potřeb vládnoucí Hlinkovy slovenské ľudové strany (HSĽS). Slovenský stát, vzniklý 14. března 1939, se sice vymezoval proti právě zaniklému Československu, avšak odmítnout význam roku 1918 nemohl už proto, že se musel bránit proti sílícímu maďarskému revizionismu; odmítnout vznik Československa znamenalo odmítnout i odtržení od Uher. Ľudácká historiografie a publicistika se na rok 1918 sice dívala se sympatiemi, viděla jej však jen jako jeden z mezníků – byť významných – na cestě Slovenska k vlastnímu státu jako logickému vyústění slovenských dějin. Tuto koncepci propracoval už na sklonku třicátých let historik František Hrušovský, před válkou středoškolský učitel a pak ředitel gymnázia v Kláštore pod Znievom, v době válečné Slovenské republiky poslanec slovenského sněmu a od roku 1944 profesor slovenských dějin na Komenského univerzitě (tehdy přejmenované na „Slovenskou univerzitu“). V ucelené podobě ji nacházíme poprvé v jeho syntetické práci „Slovenské dejiny“.[17] Vznik republiky v roce 1918 je vykládán čistě ze slovenského pohledu a spojení s Čechy jako za dané situace nutný a správný krok. Ve výkladu je zesílena především Štefánikova úloha v odboji a rovněž angažovanost slovenských krajanů, hlavně pak Slovenské ligy v Americe. Československo znamenalo pro Slováky podle Hrušovského nepopiratelně zlepšení jejich postavení, a to bez ohledu na to, že z české strany nebyla dodržena Pittsburská dohoda a nerealizovala se slíbená autonomie Slovenska. Meziválečné dvacetiletí podle Hrušovského plnilo úlohu přechodného období; Československo mělo podobu „prechodnej stanice, cez ktorú bolo treba prejsť, aby Slováci dozreli a nadobudli odvahy rozbehnúť sa ku skutečnému společnému cieľu, kterým mohla byť len samostatnosť Slovenska, jako predpoklad naozaj slobodného slovenského života.“[18]

Představa o „Československu jako přestupní stanici“, jako státu, kde sice Slovákům bylo celkem dobře, ale který již splnil svou historickou úlohu, se na Slovensku stala znovu populární po roce 1989 a především po roce 1993,

v nakladatelství Filip Trend Publishing v Pardubicích. Viz též: Moravec, E.: Děje a bludy. Praha: Orbis, 1941 (2. doplněné vydání Praha: Orbis, 1942).

[17] Hrušovský, F.: Slovenské dejiny. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, 1939. Jen do roku 1940 vyšlo 6 vydání, kromě toho byla práce v přepracované formě vydávána opakovaně i jako středoškolská učebnice i učebnice pro národní školy. Zkrácená verze byla také přeložena do němčiny (Die Geschichte der Slowakei. Bratislava: Slowakische Rundschau, 1940) a po válce v zahraničí do angličtiny pod názvem This is Slovakia. A Country You Do not Know. 2. vyd. Cambridge (Ontario): Friends of Good Books, 1976. První vydání se autorovi této knihy nepodařilo opatřit.

[18] Hrušovský, F.: Cesta slovenských dejín k Slovenskej republike. In: Špinc, M. (ed.): Slovenská republika 1939–1949. Scranton, Pa.: Obrana Press, 1949, s. 21.

byť není spojována s Františkem Hrušovským, jehož jméno dnes širší veřejnost vůbec nezná.[19] Podobný pohled na Československo totiž umožňoval a i v současnosti umožňuje slovenským historikům i veřejným činitelům pozitivně hledět na Československo, ale přitom se nestavět negativně k faktu jeho zániku v roce 1992.[20]

Zásadní změnu diskursu o světové válce a vzniku Československa přinesl komunistický převrat v roce 1948 a postupně se formující marxistická historiografie.[21] Intelektuální elity KSČ už v meziválečném období vnímaly vznik Československa především z hlediska probíhající národní a sociální revoluce. Podle tohoto výkladu pracující masy v roce 1918 usilovaly nejen o národní, ale i o sociální svobodu, tj. o vítězství socialismu. Z tohoto pohledu byl 28. říjen a vznik samostatného státu jen první fází revoluce, protože se realizoval pouze národní program (dodejme: jen český, resp. případně ještě slovenský). K vítězství socialismu nedošlo, protože revoluční proces byl násilně zastaven v prosinci 1920, když policie, četnictvo a vojsko zlomily generální stávku zamýšlenou socialistickou levicí jako počátek povstání pracujících mas. Zárodek „socialistického diskursu", vzniklý už v první republice, se úspěšně rozvinul po roce 1945 a zejména 1948: květnové povstání proti nacistickým okupantům v roce 1945 bylo vnímáno jako znovuzahájení a pokračování národní a sociální revoluce, přerušené v roce 1920, a „vítězný únor" v roce 1948 jako její konečné vítězství. V praxi to znamenalo, že 28. říjen 1918 sice zůstal významným mezníkem, byl však zastíněn květnovými událostmi roku 1945 (především 9. květnem, dnem osvobození Československa sovětskou armádou) a 25. únorem. Pohled na „dvě fáze revoluce" tak vlastně kopíroval marxisticko-leninský pohled na dvě fáze ruské revoluce v roce 1917, ovšem s tím rozdílem, že v Rusku mezi nimi uběhlo jen necelých devět měsíců, zatímco v Československu třicet let.

Obdobný pohled existoval od padesátých letech i ve slovenské historiografii: oficiální „tézy dejín Slovenska", vydané v roce 1956, např. uvádějí toto: „Vznik Československej republiky bol v podstate národnou a demokratickou revolúciou. Český a slovenský národ sa oslobodil od jarma rakúskych[22] a maďarských

[19] Hrušovský v roce 1945 utekl do Itálie a pak emigroval do USA, kde v roce 1956 ve věku 53 let zemřel.

[20] Viz např.: Mannová, E. a kol.: Krátke dejiny Slovenska. Bratislava: Academic Electronic Press (AEC), 2003, s. 265–269, s. 325–326.

[21] K tomu viz Sommer, V.: Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem 1950–1970. Praha: Nakladatelství lidové noviny (NLN) – Filozofická fakulta UK, 2011; Hudek, A.: Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968: Bratislava: Historický ústav (HÚ) SAV, 2010.

[22] Výraz „rakúske vládnuce triedy" je velmi problematický a je otázkou, co si pod ním máme představit. „Rakouský národ" ve skutečnosti tehdy v Rakousku-Uhersku neexistoval. Pod pojmem „rakúske vládnúce triedy" tak vlastně figurují „vládnuce triedy" všech národů Předlitavska, včetně českých.

vládnucich tried, rozbil monarchiu a odstránil privilégia šľachty. Nositeľom a hybnou silou v národnooslobodzovacom boji bola česká a slovenská robotnícka trieda, ale v dôsledku zrady pravicových sociálnych demokratov sa v novom štáte dostala k moci česká a slovenská buržoázia. Pri vzniku nového štátu došlo k vytvoreniu spojenectva domácej, prorakúskej buržoázie s buržoáznymi predstaviteľmi tzv. zahraničného odboja (T. G. Masaryk, E. Beneš, M. R. Štefánik), ktoré bolo namierené proti českému a slovenskému ľudu."[23] Komunistický převrat v roce 1948 je potom líčen jako dovršení národního a sociálního zápasu: „Pracujúci ľud vo Februári 1948 rozhodne zvíťazil. Udalosti vo Februári 1948 upevnili ľudovú demokraciu v jej funkcii diktatúry proletariátu a navždy odstránili možnosť obnoviť v Československu kapitalizmus vnútornými silami reakcie."[24]

Ruská revoluce ale ovlivnila historiografii o roce 1918 ještě dalším způsobem. Oficiální česká a slovenská marxistická historiografie byly totiž nuceny převzít Leninovu tezi o světové válce jako válce imperialistické, v níž obě strany bojovaly jen za své sobecké cíle,[25] a samozřejmě také tezi o bolševické revoluci ze 7. listopadu 1917 („Velké říjnové socialistické revoluci – VŘSR") jako počátku nové epochy světových dějin, která ovlivnila zásadním způsobem národně-osvobozenecký boj všech národů a národů habsburské monarchie zvláště.[26] Do „špatného světla" se tím dostal především zahraniční odboj, jehož protagonisté byli nyní prezentováni nejen jako sluhové české a slovenské buržoazie, ale i jako poskoci britských a francouzských imperialistů. Nejhůře pochopitelně dopadly československé legie, které byly hodnoceny zásadně negativně nejen pro svůj boj na straně „dohodových imperialistů", ale především pro své vystoupení proti bolševikům během ruské občanské války.[27] Jiné než negativní hodnocení legií ostatně nebylo především v padesátých letech možné už proto, že jejich roli v ruské občanské válce jednoznačně odsoudily oficiální „Dějiny Všesvazové Komunistické strany (bolševiků)", schválené ústředním

[23] Holotík, Ľ. a kol.: Dejiny Slovenska (Tézy). Príloha Historického časopisu III (1955). Bratislava: SAV, 1956, s. 191.

[24] Tamtéž, s. 289.

[25] Lenin, V. I.: Spisy. Sv. 21. Praha: SNPL, s. 21.

[26] Tento výklad je možné číst v sovětských „Dějinách světa" (Vsemirnaja istorija, tom 8, Moskva: Socekgiz, 1961), které vyšly také česky. Viz: Dějiny světa, Díl. 8. Praha: Svoboda, 1966, s. 15, s. 79–89, s. 151–164.

[27] Muška, J. – Hořec, J.: K úlohe československých légií v Rusku. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry (SVPL), 1954; Vávra, V.: Z Masarykovy kontrarevoluční činnosti v Rusku. Historie a vojenství, 1954, č. 1, s. 84–114; týž: Klamná cesta. Příprava a vznik protisovětského vystoupení československých legií. Praha: Naše vojsko, 1958. Pozitivně byla naproti tomu oceňována ta (početně velmi malá) část legionářů, která v občanské válce přeběhla na stranu bolševiků. Viz např.: Veselý, J.: Češi a Slováci v revolučním Rusku 1917–1920. Praha: Státní nakladatelství politické literatury (SNPL), 1954; Vodička, J.: Jak jsme žili a bojovali. Praha: Svaz protifašistických bojovníků (SPB), 1957.

výborem VKS (b) v roce 1938 a představující v době Stalinovy vlády závazný kánon.[28] Rozhodujícím faktorem pro vznik Československa tak v novém „socialistickém diskursu“ už nebyla činnost čelných českých a slovenských politiků v zahraničí i doma a podpora států Dohody, ale ohlas „Velké říjnové socialistické revoluce“ v Rusku. Ta vyhlásila právo národů na sebeurčení včetně odtržení, prosazovala požadavek spravedlivého míru („mír bez anexí a kontribucí“), ale především inspirovala dělnickou třídu v jiných státech, aby se rovněž vydala revoluční cestou.

Výklad vzniku Československa jako pouhého odrazu bolševické revoluce v Rusku, vyjadřovaný často heslem „Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo svobodné Československo“[29], se ve veřejnosti nikdy příliš neprosadil, což komunističtí ideologové připisovali přežívání „buržoazních legend“ o „otcích zakladatelích“ – T. G. Masarykovi, E. Benešovi a M. R. Štefánikovi. Místo těchto politiků byl nyní jako hybatel a hlavní hegemon boje za národní samostatnost dosazen „pracující lid“. Přepisování historie vzniku Československa bylo intenzívně zahájeno od roku 1951, kdy se stalo součástí nové ideologické směrnice vedení KSČ. V rámci ní byl na podzim zrušen 28. říjen jako státní svátek, byť poněkud paradoxně zůstal (až do roku 1975) dnem pracovního klidu.[30] Hlavní součástí ideologického boje, do kterého se zapojila řada tehdy mladých historiků, zůstal boj proti „buržoazním legendám“. Že právě tento úkol, a nikoliv bádání o tom, „jak to tehdy skutečně bylo“, má být do budoucna náplní práce historika, komunistické vedení ani nijak neskrývalo. Václav Král, který se později stal přímo symbolem falšování dějin, v úvodu ke své knize s názvem „O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice“ napsal: „Tato práce chce ukázat, že nikoliv činnost Masarykova, Benešova a Štefánikova vedla k našemu národnímu osvobození a k vytvoření samostatné Československé republiky, nýbrž že to byl revoluční pracující lid doma i na frontách, který, veden příkladem Velké říjnové socialistické revoluce, pohřbil starou reakční monarchii.“[31] Ľudovít Holotík v úvodu k práci „Štefánikovská legenda a vznik ČSR“ zase uvedl toto: „Oslobodzovacie legendy a medzi nimi i štefánikovská legenda, skreslovali historickú pravdu o vzniku

[28] Příslušná pasáž o legiích česky viz: Dějiny Všesvazové komunistické strany (bolševiků). Praha: Svoboda, 1951, s. 231.

[29] Křížek, J.: Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa. Rovnost, Praha 1951. Obdobou tohoto tvrzení bylo i heslo „Bez 7. listopadu by nebylo 28. října“, které ovšem působilo poněkud nelogicky.

[30] Zákon č. 93/1951 Sb. z 2. listopadu 1951. Státním svátkem byl napříště pouze 9. květen jako den osvobození Československa sovětskou armádou v roce 1945. 28. říjen byl v zákoně označen jako den znárodnění, tj. připomínka vyhlášení znárodňovacích dekretů č. 100–104/1945 Sb.

[31] Král, V.: O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice. SNPL, Praha 1953, s. 7.

Československej republiky, o úlohe robotníckej triedy a Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie v boji proti rakúsko-uhorskej monarchii a za národnú nezávislosť."[32] V rámci tohoto nového výkladu vzniku Československa byla na počátku padesátých let zahájena dehonestující kampaň proti T. G. Masarykovi[33], E. Benešovi[34] a M. R. Štefánikovi, ale také např. americkému prezidentovi Woodrowu Wilsonovi, který byl označen za protagonistu americké expanzívní politiky ve světě obecně a v Evropě zvláště.[35]

Dokázat přímý vliv ruské bolševické revoluce na vznik Československa na základě archívních dokumentů či jiných ověřitelných faktů není možné a i v padesátých letech šlo o pouhou nedokazatelnou hypotézu. Historici padesátých let se proto v praxi – víceméně z nouze – omezovali na zdůrazňování a popisy různých stávek a vzpour v Rakousku-Uhersku v letech 1917–1918[36], ačkoliv ty ke vzniku Československa bezprostředně nepřispěly a navíc ani jejich souvislost s revolucí v Rusku nebyla ve většině případů průkazná. V rámci bourání starých legend, někdy skutečně věcně nesprávných,[37] tak začaly být vytvářeny legendy nové, ještě mnohem vzdálenější od reality. Na druhou stranu je třeba dodat, že samotný význam vzniku Československa komunisté nezpochybňovali; takový krok by byl v tak zásadním protikladu s českým i slovenským národním příběhem, že by jej veřejnost (včetně členů KSČ) nemohla přijmout.

V šedesátých letech, v podmínkách postupné liberalizace, vidíme pomalý návrat k rehabilitaci postav protihabsburského odboje, 28. října a nakonec i československých legií, jejichž protisovětské vystoupení bylo považováno

---

[32] Holotík, L.: Štefánikovská legenda a vznik ČSR. 2. vydanie, Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 8. První vydání vyšlo v SAV v Bratislavě v roce 1958, práci ovšem Holotík napsal dříve, o čemž sám v úvodu k vydání z roku 1960 na s. 12 napsal: „Považujem za potrebné poznamenať, že na danej téme sme začali pracovať roku 1951, keď otázka boja proti buržoáznym legendám stála v popredí ideologického boja našej strany. V tom čase sme uverejnili niekoľko štúdií, ktoré sú východiskom pre túto prácu". Text byl dokončen v roce 1956 (tamtéž, s. 13).

[33] Nečásek, F. – Pachta, J. – Raisová, E. (eds.).: Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka. Praha: Orbis, 1953; Nečásek, F. – Pachta, J. (eds.): Dokumenty o protisovětských piklech československé reakce. Praha: SNPL, 1954.

[34] Král, V.: Beneš a obrana štátu. Bratislava: Tatran, 1952.

[35] Hájek, J.: Wilsonovská legenda v dějinách ČSR. Praha: SNPL, 1953, s. 149–157. Úvod ke knize nijak nevybočuje z dané linie: „Česká buržoazie obestřela dějiny svého panství nad národem velkým množstvím mýtů a legend. […] Tyto legendy měly v lidových vrstvách vyvolat, rozšířit a upevnit představu a přesvědčení, že jen tito ‚velcí' mužové buržoazie jsou skutečnými hrdiny a tvůrci národních dějin. […] To se stalo smyslem a obsahem legendy o 28. říjnu 1918. Byl v ní zamlčen ba úplně znetvořen význam Velké říjnové socialistické revoluce v Rusku i význam tehdejšího revolučního rozmachu českého a slovenského lidu doma" (s. 9).

[36] Fiala, J.: Rumburská vzpoura. Praha: Naše vojsko, 1953; Pichlík, K.: Vzpoura 71. pluku v červnu 1918. Praha: Naše vojsko, 1956.

[37] Sem patří především přežívající představa, že pro samostatnost Československa se nejprve vyslovil prezident Woodrow Wilson ve svých 14 bodech z ledna 1918.

spíše za jakousi politováníhodnou chybu či nedorozumění, způsobené „nepochopením“ skutečných cílů bolševické revoluce.[38] Tento posun byl možný pod heslem „návratu k pramenům“. Vznikaly tak práce, které sice především ve své formální podobě zůstávaly věrné marxisticko-leninským frázím, ale na druhé straně obsahovaly faktograficky podložený výklad. Ten se samozřejmě nutně dostával do rozporu s oficiální tezí o zásadním vlivu ruské revoluce na rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa, resp. ostatních nástupnických států, byť tento rozpor z taktických důvodů autoři nezdůrazňovali. Rehabilitace prvního odboje a pozitivní úlohy jeho vůdců kulminovala v roce 1968 při příležitosti 50. výročí vzniku Československa. Tehdy vyšla také velmi odvážná práce o odboji a legiích od Karla Pichlíka.[39] Pichlík se svými názory v květnu vystoupil v podobě hlavní přednášky na zasedání československo-sovětské historické komise v Moskvě.[40] Dalšími významnými přínosy byla kniha Zdeňka Kárníka o vývoji postoje sociálních demokratů k myšlence samostatného státu a jejich skutečném příspěvku k jeho vzniku,[41] či práce Jana Galandauera o formování československého programu.[42]

Období normalizace znamenalo v historiografii návrat k „třídnímu pojetí dějin“ a „třídní stranickosti v dějepisectví“, což znamenalo rozchod s objektivistickými tendencemi založenými na přísné fakticitě. Není jistě náhodou, že právě tuto tendenci vysloveně odsoudil hlavní normalizační historik Václav Král, který v roce 1972 veřejně kritizoval reformní historiky (tehdy již zbavené možnosti publikovat či se veřejně bránit) za jejich objektivismus, označený jím samým za nástroj buržoazní ideologie.[43] Král se současně otevřeně postavil za „jednotu vědy a ideologie“ v historiografii.[44] V obecné rovině takovýto požadavek znamenal přijetí principu: „odporuje-li ideologický výklad faktům, tím hůře pro fakta“; v koncepční rovině – v případě výkladu o vzniku Československa – byl návratem k překonaným interpretacím padesátých let, ale také (což bylo nepochybně horší) k vypouštění či zatajování a zkreslování důležitých

[38] Pichlík, K. – Vávra, V. – Křížek, J.: Červenobílá a rudá. Vojáci ve válce a revoluci 1914–1918. Naše vojsko, Praha 1967.

[39] Pichlík, K.: Československé osvobozenecké hnutí za první světové války a vznik Československa. Ústí n. L.: Krajské pedagogické nakladatelství, 1968; týž: Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend. Praha: Svoboda, 1968.

[40] Přednáška vyšla jako interní tisk: Čechoslovackoje osvoboditeľnoje dviženie vo vremja mirovoj vojny. Praha [s. n.], 1968. Podle sdělení Karla Pichlíka autorovi této knihy v roce 1998 se v SSSR nesetkala s pozitivním přijetím.

[41] Kárník, Z.: Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk či Šmeral? Praha: Svoboda, 1968.

[42] Galandauer, J.: Formování českého politického programu v letech první světové války. Praha: [s.n.], 1969.

[43] Král, V.: Historie v naší společnosti. In: Král, V. (ed.): Úkoly československé historiografie. Praha: ČSAV, 1972, s. 89.

[44] Tamtéž, s. 91.

historických faktů. Pozitivní posun je možné vidět pouze v tom, že alespoň odpadla agresivní dehonestující kampaň proti představitelům protihabsburského odboje a některé práce přinesly nová dílčí fakta, která ovšem mohla být publikována jen tehdy, pokud nebyla v protikladu s oficiální koncepcí.[45] S ohledem na to, že řada odborníků na danou problematiku z šedesátých let (především Karel Pichlík) byla normalizačním režimem proskribována, objevil se i problém vhodných autorů. Není proto jistě náhoda, že hlavními autory se stávají historici, píšící na toto téma z čistě ideologických pozic již v padesátých letech – především Jurij Křížek a Václav Král.[46] Oba samozřejmě opětovně zdůraznili význam bolševické revoluce, Křížek[47] v úvodu a Král v závěru.[48] V této souvislosti je zajímavé, že oba sice v úvodu ke svým pracím uvedli, že je založili na výsledcích rozsáhlých výzkumů v československých i zahraničních archívech, avšak poznámkový aparát tomu ani v jednom případě nenasvědčuje.[49] Je otázkou, co uvedené práce vlastně přinesly nového. Z tohoto hlediska byl v období normalizace např. mnohem větším přínosem překlad knihy ruského historika Alexandra Charitonoviče Klevanského o československém osvobozeneckém hnutí v Rusku a vystoupení legií, která přes nutné úlitby obsahuje přesné citace ze sovětských archívů, cizím historikům tehdy zcela nedostupných.[50] Vydání překladu této práce v Československu bylo zřejmě výsledkem kalkulu nakladatelství: knihu na tak citlivé téma od domácího historika by

[45] Viz např. Hronský, M.: Slovenské národné rady a gardy roku 1918. SAV, Bratislava 1975; týž: Slovensko na rázcestí: 1918. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice 1976.

[46] Křížek, J.: Vznik Československa. Praha: Praha, 1978; Král, V.: Vznik ČSR. Praha: Melantrich, 1985.

[47] „Před šedesáti lety, 28. října 1918, byl v Praze vyhlášen samostatný československý stát. Češi a Slováci se v něm sešli ke společnému státnímu životu v době, kdy lidstvo zahájilo novou etapu svých dějin – etapu přechodu od kapitalismu k socialismu. Tuto skutečnost, která byla obsažena už ve známém hesle, že bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa, je nutno velmi zdůraznit. Bez úplného a všestranného docenění toho, že vznik Československa byl součástí i výsledkem nástupu světového revolučního procesu, zrozeného první vítěznou proletářskou revolucí na světě, nemůžeme správně pochopit dějinný vývoj vytvoření československého státu, ani jeho další vývoj a osud.“ (Křížek, J.: c. d., s. 5).

[48] „Češi a Slováci získali národní svobodu a nezávislost. Byl to důsledek mohutného revolučního hnutí, jež bylo inspirováno vítěznou revolucí ruského proletariátu.“ (Král, V.: c. d., s. 308).

[49] Viz Křížek, J.: c. d., s. 5. Práce není nijak rozsáhlá, má jen 109 stran a jde vlastně spíše o popularizační brožuru. Králova práce, jejíž text byl dokončen v červnu 1983, tedy půl roku před autorovou smrtí (kniha vyšla posmrtně), je mnohem rozsáhlejší (320 stran). Králův úvod působí dojmem megalomanie: „Autor využil všeho cenného, co se kdy v literatuře objevilo. Na některé otázky bylo třeba hledat odpověď v původním pramenném materiálu. Tak byly prozkoumány klíčové archívní fondy, uložené v Praze, ve Vídni, v Moskvě, v Bonnu, v Paříži a v Londýně.“ (c. d., s. 7.). Veškerý poznámkový aparát je ovšem soustředěn na pouhých třech stranách na konci knihy (s. 309–311) a odkazy na archívní fondy zde téměř nejsou. Kniha obsahuje faktografické chyby.

[50] Klevanskij, A. Ch.: Českoslovenští internacionalisté a legionářský sbor v Rusku. Praha: Horizont, 1973. Ruský originál má název: Čechoslovackije internacionalisty i prodannyj korpus. Moskva: Nauka, 1965.

nebylo možné vydat, ale dalo se předpokládat, že proti vydání práce, která již vyšla v SSSR, stranické orgány pravděpodobně nezasáhnou.

Situace se změnila teprve v éře československé přestavby. V roce 1988 se komunistický režim přihlásil k odkazu 28. října a tento den byl znovu prohlášen za státní svátek – den vzniku československého státu.[51] Můžeme říci, že v pohledu na rok 1918 – podobně jako už koncem šedesátých let – došlo k určitému průniku prvorepublikového „buržoazně-demokratického" a „socialistického" diskursu. Při příležitosti 70. výročí vzniku Československa pak vyšly hned dvě monografie, opírající se tentokrát o hlubokou znalost faktů, z pera Jana Galandauera a Václava Čady.[52] Průnik obou diskursů je znatelný v obou pracích. Jan Galandauer ve své práci v zásadě rehabilitoval zahraniční i domácí odboj, avšak zakomponoval do své knihy kapitolu „Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce",[53] která v podstatě opakuje starší tezi o velkém (byť autor nikde neříká, že rozhodujícím) vlivu bolševického převratu na domácí poměry: „V druhé polovině ledna 1918 vyvrcholila první vlna přímého ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce. Vystoupení lidových mas otřáslo habsburskou monarchií. Rakousko-Uhersko sice těžkou krizi z počátku roku 1918 přežilo, nicméně jeho hospodářská, sociální a politická struktura se octla v těžké a stále se prohlubující krizi, kterou do svého zániku nedokázalo překonat."[54] Práce Čadova se zabývá výslovně průběhem 28. října 1918 a proto zde nebyl velký prostor pro vysvětlování vlivu ruské revoluce. Proto autor alespoň v závěru uvedl: „Dodejme ještě, že československé buržoazii se její sny splnit nepodařilo. Zůstávaly jen iluze, a nakonec zmizely i ty. Na samém počátku existence samostatné Československé republiky, ale to snad již čtenář poznal, se však začaly formovat ty společenské síly, které programově směřovaly nejen k národnostnímu, ale i sociálnímu osvobození našeho lidu. Ideje Velké říjnové socialistické revoluce zrodily i v Československu komunistickou stranu, která po letech vyzrávání, tvrdých zkoušek a bojů dokázala vybojovat buržoazií v Mnichově ztracenou svobodu, postavit se do čela našich národů a obnovit Československou republiku na kvalitativně nových sociálně i národnostně spravedlivých základech."[55]

---

[51] Zákonem č. 56/1975 Sb. z 11. června 1975 byl 28. říjen zrušen jako den pracovního klidu a ponechán jen jako památný den. Zákonným opatřením Federálního shromáždění č. 141/1988 Sb. z 21. září 1988, které bylo dodatečně schváleno zákonem č. 170/1988 Sb. ze dne 8. listopadu 1988, byl 28. říjen prohlášen za státní svátek spolu s 9. květnem.

[52] Galandauer, J.: Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, předpoklady, Praha: Svoboda, 1988; Čada, V.: 28. říjen 1918. Skutečnost, sny a iluze. Praha: Mladá fronta – Naše vojsko, 1988.

[53] Galandauer, J.: c. d., s. 105–128.

[54] Tamtéž, s. 121.

[55] Čada, V.: c. d., s. 299.

Zbývá dodat, že v souvislosti s oživující se diskusí o česko-slovenském poměru se v této době také objevily na Slovensku práce hodnotící vznik Československa ze slovenské perspektivy, především pak z hlediska problému, do jaké míry se na jeho vzniku podíleli Slováci, a především jak a zda se v novém státě realizovaly slovenské představy a požadavky.[56]

Po roce 1989 padla všechna omezení a autoři mohli psát zcela svobodně. V devadesátých letech šlo koncepčně vlastně o návrat k prvorepublikovému diskursu. V této době vyšly také znovu i některé starší práce, do nichž autoři dopracovali pasáže, které původně nemohly z politických důvodů vyjít. Opakovaně tak např. vyšly opravené práce Karla Pichlíka.[57] Za téměř třicet let od převratu v listopadu 1989 se počet vydaných knih samozřejmě enormně rozšířil. Za nutné považuji zde připomenout alespoň práce Antonína Klimka,[58] Roberta Kvačka,[59] či práci Ivana Šedivého,[60] na Slovensku práce Mariána Hronského a Miroslava Pekníka.[61] Na druhou stranu je v domácí historiografii o československém osvobozeneckém hnutí patrná absence skutečně důkladné analýzy vlivu Ruska a ruských revolucí na zahraniční odboj.[62]

Bylo již řečeno, že vznik Československa nelze chápat izolovaně od vzniku dalších státních útvarů na území zaniklého Rakouska-Uherska. Omezený prostor této kapitoly a také omezené jazykové schopnosti autora neumožňují provést detailní srovnání historiografie o vzniku Československa s dějepisectvím o vzniku ostatních nástupnických států, proto se omezíme na komparaci historiografie československé (české a slovenské), polské a částečně maďarské, přičemž několik poznámek věnujeme také historiografii národů bývalé Jugoslávie. Začneme tou poslední. V Maďarsku, které vlastně nikdy nepřekonalo trauma Trianonu, převládlo nejprve v padesátých letech „hluboké mlčení". V rámci potřeby distancovat se od „horthyovského fašistického režimu" se stal zánik starých Uher a ztráty území způsobené Trianonem jakýmsi „tabu", protože v rámci „bratrských vztahů" mezi lidově-demokratickými zeměmi

[56] Plevza, V.: Rok osemnácty. Bratislava: Smena, 1988; Hronský, M.: Slovensko při zrode Československa. Bratislava: Pravda 1987 (reálně vyšlo v roce 1988).

[57] Pichlík, K.: Bez legend. Zahraniční odboj 1914–1918 a zápas o československý program. Panorama, Praha 1991; Pichlík, K. – Klípa, B. – Zabloudilová, J.: Českoslovenští legionáři 1914–1920. Praha: Mladá fronta, 1996.

[58] Klimek, A.: Říjen 1918: Vznik Československa. Praha – Litomyšl: Paseka, 1998.

[59] Kvaček, R.: První světová válka a česká otázka. Praha: Triton, 2003. (2. přepracované a doplněné vydání Praha: Triton, 2013).

[60] Šedivý, I.: Češi, české země a velká válka. Praha: NLN, 2001 (2. vydání Praha: NLN, 2014).

[61] Hronský, M. – Pekník, M.: Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska. Bratislava: Veda, 2008; Hronský, M.: Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998.

[62] Uvedenému tématu je částečně věnována kniha Ivana Savického – viz Savický, I.: Osudová setkání. Češi v Rusku a Rusové v Čechách 1914–1938. Praha: Academia, 1999, s. 28–132.

nebylo vhodné připomínat existenci maďarských menšin v sousedních státech. I maďarská historiografie kromě toho musela přijmout sovětskou periodizaci: nikoliv rok 1918, ale rok 1917 se stal „zásadním mezníkem" pro maďarské dějiny, byť absurdita takového pohledu musela být každému zřejmá. Komunistický historik Aladár Mód se např. v knize „400 let bojů za nezávislé Maďarsko"[63] věnuje rozpadu Uher nikoliv primárně z pohledu ztráty území, jako to činila starší maďarská historiografie, ale z pohledu revoluce, která (samozřejmě pod vlivem revoluce ruské) svrhla starý režim a nastolila socialistickou Maďarskou republiku rad; rozpad starého Uherska se tak mohl stát vítězstvím maďarského lidu i ostatních národností starých Uher, k čemuž ale bohužel kvůli porážce maďarského komunistického režimu československými a rumunskými vojsky a domácími maďarskými kontrarevolucionáři nedošlo. Trianon byl pak jen logickým vyústěním této kontrarevoluční politiky.[64] Koncem šedesátých a počátkem sedmdesátých let se rozpad Uher a Trianon znovu stává předmětem historiografického výzkumu. Zánik starých Uher je vnímán jako ztráta a chyba, kterou způsobily tvořící se nacionalismy jednotlivých uherských národností; k takovémuto – jistě v zásadě správnému – názoru dospěl v roce 1977 např. Endre Kovács, který ovšem v podstatě opomíjí zásadní význam maďarizace pro celý proces.[65] Po pádu komunistického režimu v Maďarsku dochází k jakémusi návratu k pohledům předválečného období. Rozpad historického Uherska se opět stává prožívaným neštěstím.[66]

Poláci byli roztrženi od roku 1795 do tří záborů – ruského, pruského (císařského německého) a ruského. Pro polské národní osvobození a obnovu polského státu byl rozhodující nikoliv zápas proti Rakousku-Uhersku, kde měli Poláci dobré postavení, ale proti Rusku, v jehož hranicích se od roku 1795 nacházela největší část historicky polského území, a potom proti císařskému Německu. Negativní vymezování se vůči Rakousku-Uhersku proto nikdy nebylo v polském prostředí zapotřebí a v historiografii je prakticky nenajdeme. V meziválečném období existoval v Polsku silný kult maršála Józefa Piłsudského, tvůrce a obnovitele samostatného Polska v roce 1918, a jeho legií, bojujících původně na straně Centrálních mocností. Tato tradice byla pro poválečné „lidové" Polsko nevhodná, a proto existovala snaha ji pokud možno vůbec eliminovat

[63] Mód, A.: 400 év kizdelem az önálló Magyarországért. 7. kiadás, Budapest: Szikra, 1954.

[64] Tamtéž, s. 536–538. Třeba dodat, že ve starších vydáních své knihy (první vyšlo už v roce 1943, tedy ještě za Horthyho režimu) Mód takovéto hodnocení rozpadu Uher nemá. Poprvé se objevuje, a to v podstatě mírnější podobě, až v pátém vydání z roku 1948. K tomu viz: K tomu viz: Vörös, L.: Rozpad Uhorska, vznik Československo a Trianon…, s. 35–36.

[65] Kovács, E.: Szemben a történelemmel. A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon. Budapest: Magvető könyvkiadó, 1977, s. 523–534.

[66] K tomu podrobněji: Vörös, L.: Rozpad Uhorska, vznik Československo a Trianon…, s. 39–44.

anebo (později) alespoň oslabit.[67] Polská historiografie a publicistika se přitom částečně opírala i o kritiku oponentů Piłsudského z řad národních demokratů a odpůrců tehdejšího režimu (tzv. režimu sanace).[68] I v Polsku byla pod vlivem sovětské historiografie prosazovaná teze, že polská samostatnost je především důsledkem ruské revoluce. Polští historici se nicméně od roku 1956 těšili obecně mnohem větší míře intelektuální svobody a tak nebyli nuceni tuto tezi příliš exponovat. Navíc tato teze ve vztahu k Polsku se částečně zakládala na pravdě. Bylo ovšem pouze třeba nějak obejít fakt, že ruští bolševici vedení Leninem si ve skutečnosti samostatnost Polska představovali v podobě další socialistické republiky, která by se potom opětovně sloučila v podobě sovětské federace s Ruskem. Existuje také zcela evidentní souvislost mezi pohledem na představitele polského odboje za první světové války a politickým vývojem Polska od šedesátých let 20. století. V období politického uvolnění za éry „Solidarity" v letech 1980–1981 byl dokonce zčásti obnoven kult Piłsudského. Bezprostředně po vyhlášení výjimečného stavu došlo k částečnému návratu ke starším koncepcím, avšak nikoliv nějak výrazně, a už od poloviny osmdesátých let byli opět obnovitelé polské samostatnosti hodnoceni kladně. Posunem v tomto směru byla populární práce Olgierda Terleckého o meziválečném Polsku[69] a vydání práce o Piłsudského názorech a činnosti od Bohdana Urbankowského.[70] Samozřejmě, že po pádu komunistického režimu jsou tvůrci meziválečného Polska a především Piłsudski hodnoceni jednoznačně kladně.[71]

V meziválečném období byly zdůrazňovány paralely mezi osvobozeneckým hnutím českým a hnutím rakouských Jihoslovanů, tj. Slovinců, Chorvatů a Srbů žijících v Rakousku-Uhersku.[72] Paralely, které se opíraly především

[67] Viz např.: Migdał, S.: Piłsudczyna w latach pierwszej wojny światowej. Zarys działalności i ideologii. Katowice: Śląsk, 1961; Wójcik, W.: Legenda Piłsudkiego w polskiej literaturze międzwojennej. Katowice: Śląsk,1986, Małęcz, D.: Józef Piłsudski – legendy i fakty. Warszawa: Młodzieżowa agencja wydawnicza, 1986. K publikacím vydávaným v Polsku v osmdesátých letech je ale vhodné dodat, že generál Wojciech Jaruzelski, tehdejší stranický šéf, neměl k Piłsudskému negativní vztah a uznával jeho význam pro vznik samostatného Polska. Zřejmě i proto tehdy vyšly některé jeho politické úvahy a názory – viz: Piłsudski, J.: O państwie i armii. Wybrał i opracował Jan Borkowski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985.

[68] Leczyk, M. (ed.): Piłsudski i sanacja w oczach przeciwników. Wybór z pamiętników i publicystyki. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987.

[69] Terlecki, O.: Z dziejów drugiej Rzeczypospolitej. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1985, s. 9–30.

[70] Urbankowski, B.: Filozofia czynu: światopogląd Józefa Piłsudskiego. Warszawa: Pelikan, 1988. Nové přepracované vydání viz: Józef Piłsudski. Marzyciel i strateg. Poznań: Wydawnictwo Zysk, 2014.

[71] Wójcik, Z.: Józef Piłsudski 1867–1935. Warszawa – Rytm, 1999, Garlicki, A.: Józef Piłsudski 1867–1935. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2008, Eckert, M.: Historia Polski 1914–1939. Warszawa: Wydawnictwo Skolne i Pedagogiczne, 1990, Roszkowski, W. (Albert, Andrzej): Historia Polski 1914–1997. 6. wyd., Warszawa: wydawnictwo naukowe PWN, 1998, aj.

[72] Viz Paulová, M.: Jihoslovanský odboj a česká maffie. I. Chorvatská politika za světové války do otevření říšské rady ve Vídni 1914–1917. Praha: Bečková, 1928. Viz též přepracované vydání: Paulová, M.: Tajný výbor (maffie) a spolupráce s Jihoslovany 1916–1918. Praha: Academia, 1968.

o spolupráci za války, nicméně nebyly tak přesné. Vznik Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (Jugoslávie od roku 1929) v roce 1918 se totiž zásadně lišil od vzniku Československa v témže roce tím, že jihoslovanský stát byl vlastně jen rozšířením už existujícího samostatného srbského státu. Oficiální historiografie – a především historiografie srbská – vnímala samozřejmě vznik Jugoslávie jako přirozené završení boje za národní sjednocení.[73] Meziválečná historiografie jednotlivých národů Jugoslávie, i když přes veškeré výhrady nový stát přivítala, musela s ohledem na limity dané královskou cenzurou tento stav reflektovat, avšak to neznamenalo, že jej skutečně akceptovala. Především u Chorvatů, kteří měli v rámci Uher zvláštní autonomní postavení, proto nebyl zánik Rakouska-Uherska vnímán jednoznačně pozitivně, jako v případě Československa.[74] Královská Jugoslávie byla u Chorvatů a Slovinců vnímána především jako nutná ochrana před italským revizionismem, ohrožujícím v roce 1918 oba národy. Další rozdíl v porovnání s Československem se týká interpretace vzniku Jugoslávie v období komunistické diktatury. S ohledem na roztržku mezi Stalinem a Titem v roce 1948 nebylo třeba nijak zdůrazňovat význam bolševické revoluce pro vznik Jugoslávie.

Současná situace u národů bývalé Jugoslávie je rozdílná. Zatímco srbská vnímá i nadále zánik Rakouska-Uherska a vznik Jugoslávie jednoznačně pozitivně, chorvatská historiografie vnímá vznik královské Jugoslávie pozitivně především z hlediska ochrany hranic svého etnického území před italskými a částečně i maďarskými územními nároky, jinak se ale ke královské Jugoslávii chová s velkou rezervou a kriticky.[75] Ovšem, i zde je vidět posun: v devadesátých letech, krátce po vzniku samostatného Chorvatska, v době občanské války, která byla v Chorvatsku označena za „vlasteneckou válku“ (*domovinski rat*), byl postoj k Jugoslávii mnohem kritičtější a význam vzniku Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (Království SHS) byl minimalizován. Prakticky nic pozitivního nenašel na vzniku Jugoslávie např. Dragutin Pavličević (nar. 1932) ve svých „Dějinách Chorvatska“ (*Povijest Hrvatske*)[76], kde podává příchod srbské armády do Záhřebu v roce 1918 prakticky jako srbskou okupaci[77]

[73] Popović, V.: Istorija oslobođenja i ujedinjenja Jugoslovena. Sarajevo: Prosveta, 1923; Grisogono, P.: Jugoslávie sjednocená: od národního kmene a regionální koncepce k národnímu státu. Praha: Máj, 1935.

[74] Viz Šišić, F.: Hrvatska povijest od najstarijih dana do potkraj 1918 g. I.-III. Zagreb: Naklada školskih knjiga, 1925.

[75] Viz např. Goldstein, I.: Hrvatska povijest. Zagreb: Novi liber, 2003, s. 234–239, týž: Hrvatska 1918–2008. Zagreb: EPH Liber, 2008, s. 15–35, Matković, H.: Na vrelima Hrvatske povijesti. Zagreb: Tehnička knjiga, 2006, s. 243.

[76] Pavličević, D.: Povijest Hrvatske. 2. izmijenjeno i znatno prošireno izdanje, Zagreb: Naklada Pavličić, 2000. První vydání autor této práce neměl k dispozici.

[77] Pavličević, D.: Historia Chorwacji. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza, 2004, s. 301. Polské vydání, které měl autor k dispozici, je překladem druhého chorvatského vydání.

a na vzniku Království SHS nevidí v zásadě nic pozitivního.[78] Naproti tomu Ivo Goldstein, mnohem mladší chorvatský historik (nar. 1958) a odpůrce nacionalistického vůdce Franja Tuđmana, ve svých „Chorvatských dějinách" (*Hrvatska povijest*), vydaných poprvé v roce 2004, vnímá vznik nového státu s mnohem většími sympatiemi, byť i on zdůrazňuje, že Chorvati s tradicí vlastní státnosti si rozhodně nepředstavovali Království SHS jako pouhé teritoriální rozšíření Srbska.[79] Slovinská historiografie vznik Jugoslávie vnímá celkem pozitivně jako možnost dalšího a lepšího rozvoje Slovinců, především na poli kulturním a sociálním, který ovšem měl své meze dané centralistickým charakterem Království Srbů, Chorvatů a Slovinců a zejména potom Jugoslávie.[80] Slovinský pohled na vznik Jugoslávie se tak poněkud blíží slovenskému pohledu na význam Československa.

Neznalost rumunského jazyka autorovi této knihy bohužel neumožňuje provést komparaci s rumunskou historiografií, pro kterou vždy byl a jistě i dnes je rozpad Rakouska-Uherska, připojení Sedmihradska a Bukoviny a vznik „Velkého Rumunska" (*România mare*) velkým vítězstvím národní myšlenky. Nicméně i tak z uvedeného přehledu – byť jen částečného – vidíme, že pohled na rozpad Rakouska-Uherska je z nástupnických států zásadně kompatibilní jen u české, slovenské a polské historiografie, v případě bývalé Jugoslávie šlo v minulosti o kompatibilitu jen zdánlivou, trvající pouze do definitivního zániku Jugoslávie v roce 1991. Od té doby existuje poměrně zásadně odlišný pohled u historiografie chorvatské a částečně také slovinské.

Jak vidíme, pohledy jednotlivých národních historiografií na zánik Rakouska-Uherska a vznik nástupnických států jsou nesourodé, což vlastně není nijak překvapující. Nevýhodou naprosté většiny dosavadních prací o zániku Rakouska-Uherska a vzniku jeho nástupnických států je to, že události popisují z národnostního pohledu těchto států a jejich národů. Naskýtá se otázka: byla pro národy Rakouska-Uherska nějaká možnost nalezení přijatelného kompromisu a tím i udržení tohoto soustátí? V této knize ukážeme, že možnost takovéhoto kompromisu byla iluzorní, protože jednotlivé národní programy se vylučovaly, což s ohledem na vojenskou porážku říše těžko mohlo mít jiný důsledek než její rozpad. Cílem této práce přitom není nacházet nové podrobnosti, ale ukázat proces postupného rozkladu monarchie. V kontextu rozkladu říše a rostoucích nacionálních antagonismů je také vykládán vznik Československa v roce 1918, na který je samozřejmě kladen hlavní důraz. Chceme ukázat,

[78] Tamtéž, s. 317–330.
[79] Goldstein, I.: Hrvatska povijest. Zagreb: Liber, 2003, s. 233–241.
[80] Viz např. Gašparič, J.: SLS (Slovenska ljudska stranka) pod kraljevo diktaturo. Ljubljana: Modrijan, 2007, s. 32–33.

že vznik společného státu Čechů a Slováků nebyl osamoceným a zvláštním procesem, ale tvoří součást širšího komplexu událostí tehdejší střední Evropy. Samotný zánik Rakouska-Uherska není ukazován ani jako konec nějaké „říše zla“, ale jako důsledek těchto událostí.

KAPITOLA 1

RAKOUSKO-UHERSKO PŘED PRVNÍ SVĚTOVOU VÁLKOU

Rakousko-Uhersko mělo po anexi Bosny a Hercegoviny v roce 1908 rozlohu 676 615 km² a podle sčítání lidu z roku 1910 žilo zde celkem 51 390 223 obyvatel.[1] Šlo po Rusku o druhý největší stát Evropy zaujímající území dnešní České republiky, Slovenska, Rakouska, Maďarska, Slovinska a Bosny-Hercegoviny a k tomu ještě části území současného Polska (západní Halič), Ukrajiny (východní Halič, severní Bukovina, Podkarpatská Rus), Rumunska (jižní Bukovina, Sedmihradsko), Srbska (Vojvodina a část Banátu) a Itálie (jižní Tyrolsko a Terst s okolím).

Starší historiografie a především publicistika vykreslovala Rakousko-Uhersko jako „žalář národů" a div ne despotický stát, jehož rozpad v roce 1918 přinesl konečně svobodu národům žijícím na jeho území. Takovýto pohled, dnes naštěstí již jen okrajový, je velmi zjednodušující a do značné míry i zcela mylný. Především pokud hovoříme o Rakousku-Uhersku, musíme si uvědomit, že nešlo o jednotný stát. Rakousko-uherským vyrovnáním z roku 1867[2] se říše rozdělila na dva státy – Rakousko a Uhersko, které byly spojeny jen osobou panovníka (rakouský císař byl zároveň uherským králem) a třemi společnými ministerstvy (zahraničních věcí, války a společných financí). Rakousko-Uher-

[1] https://cs.wikipedia.org/wiki/Rakousko-Uhersko. Cit. 18. 2. 2018.

[2] Vyrovnání bylo na rakouské straně provedeno zákonem č. 146/1867 ř. z. a na straně uherské zákonným článkem č. XII/1867, přičemž je zajímavé, že texty obou norem nejsou zcela shodné. Rakouská sbírka zákonů (Reichsgesetzblatt – RGBl, česky říšský zákoník – ř. z.) vycházela v němčině a v překladech do všech jazyků Předlitavska. Uherské zákony vycházely (a v Maďarsku dodnes vycházejí) v Zemském zákoníku (Országos Törvénytár). Podle § 8 zák. čl. III/1868 o publikování zákonů měly být zákony překládány do všech jazyků používaných v Uhrách, což se však ne vždy dodržovalo. Slovenské znění zákonů vycházelo nepravidelně v Zbierke (dobovým pravopisem: Sbierke) krajinských zákonov. Slovenský text zák. článku XII/1867 viz též: Laclavíková, M. – Švecová, A.: Pramene práva na území Slovenska. II 1790–1918. Trnava: Trnavská univerzita, 2012, s. 217–222.

sko nemělo ani společnou vládu, ani společný parlament: společné záležitosti obou částí monarchie vyřizovaly tzv. delegace, tj. paritně složený výbor šedesáti poslanců rakouské říšské rady a šedesáti poslanců uherského sněmu.[3] Obě části monarchie tak sice vystupovaly vůči zahraničí jako jeden celek s jediným diplomatickým zastoupením, měly společnou měnu a společné celní území, avšak na druhé straně měly vlastní zákonodárství, vlastní správu včetně vlastního bezpečnostního aparátu a dokonce vlastní malou armádu (domobranu), fungující vedle armády společné. Obě části měly vlastní právní systém, odlišný trestní i občanský zákoník a trestní i občanský soudní řád, a rovněž své vlastní občanství, přičemž občané jedné poloviny monarchie byli v druhé polovině v postavení cizinců a neměli zde politická práva. Oba státy tvořící mocnářství byly sice ústavními parlamentními monarchiemi, avšak na tom jejich podobnost končila. Ústavy obou částí monarchie byly odlišné a především obsahovaly naprosto rozdílnou koncepci řešení národnostní otázky. Hovoříme-li proto o politických a národnostních problémech monarchie, je třeba vždy rozlišovat mezi západním Rakouskem (Předlitavskem) a východními Uhrami (Zalitavskem).

Ústavní systém Předlitavska se opíral o soustavu základních zákonů přijímaných postupně během léta a podzimu 1867.[4] Protože všechny byly potvrzeny císařem 21. prosince 1867 a nabyly platnost současně jako jediný celek, byly už současníky označovány jako „prosincová ústava". Součást ústavního pořádku tvořila dále „zemská zřízení" pro jednotlivé korunní země, které původně tvořily součást Schmerlingovy „únorové ústavy" z 20. února 1861.[5] Zákonodárnou moc v Předlitavsku vykonávala říšská rada, složená z Poslanecké sněmovny, do níž vysílaly jednotlivé zemské sněmy své delegáty podle lidnatosti jednotlivých zemí, a z Panské sněmovny, kde zasedali jednak tzv. virilisté[6], jednak zasloužilí občané jmenovaní císařem. Poslanci zemských sněmů byli voleni podle tzv. kuriálního systému, který spočíval v rozdělení voličů do volebních skupin („kurií") podle profesního a sociálního postavení (velkostatkáři, obchodníci a řemeslníci, obyvatelé malých měst a tzv. venkovských obcí) a výše placených přímých daní. V každé kurii byl volen stanovený

[3] Složení předlitavských delegací kopírovalo poměrné početní zastoupení jednotlivých zemí v říšské radě, v uherských delegacích byl pevně stanovený počet míst pro zástupce Chorvatska. V delegacích byly zastoupeny vždy obě sněmovny předlitavského i zalitavského parlamentu.

[4] Šlo o zákon o říšském zastupitelstvu, tj. o složení a volbě říšské rady (č. 141/1867 ř. z.), o všeobecných právech státních občanů (č. 142/1867 ř. z.), o říšském soudu, který měl vlastně postavení ústavního soudu (č. 143/1867 ř. z.), o moci soudcovské (č. 144/1867 ř. z.), o moci vládní a výkonné (č. 145/1867 ř. z.) a o výkonu společných záležitostí s Uhrami, tj. o rakousko-uherském vyrovnání (č. 146/1867 ř. z.).

[5] Únorová ústava byla vyhlášena císařským patentem č. 20/1861 ř. z. z 20. února 1861.

[6] Tj. poslanci mající mandát z titulu svého postavení nebo vykonávané funkce.

počet poslanců. Od roku 1873 byla říšská rada volená přímo.[7] Volební právo do říšské rady bylo postupně rozšiřováno. V roce 1906 byl kuriový systém voleb do říšské rady (avšak nikoliv do zemských sněmů a obecních zastupitelstev) vůbec zrušen a s platností od roku 1907 zavedeno všeobecné a rovné volební právo pro všechny muže starší 24 s výjimkou četníků a vojáků v činné službě.[8] Na základě tohoto volebního zákona se uskutečnily volby poprvé v roce 1907 a podruhé (a naposled) v roce 1911.[9] Návrhy zákonů musely vždy schválit obě sněmovny. Výkonnou moc vykonávala císařem jmenovaná vláda v čele s ministerským předsedou. Vláda nemusela mít důvěru poslanecké sněmovny a teoreticky vzato mohl císař jak ministerského předsedu, tak jednotlivé ministry jmenovat i odvolávat podle vlastního uvážení. V praxi ovšem takový postup nebyl dlouhodobě možný a každý kabinet musel mít zajištěnou podporu většiny poslanců Poslanecké sněmovny, protože jinak by jeho návrhy zákonů byly neprůchodné. V případě mimořádné situace, kdy nebylo možné svolat zasedání říšské rady, mohla vláda podle § 14 zákona o říšském zastupitelstvu vydávat nařízení s platností zákona, která ale musela být předložena říšské radě k dodatečnému schválení. Císař měl v ústavním pořádku Rakouska mimořádně silné postavení, protože měl zásadní vliv na personální složení vlády (kabinetu) a nadto podepisoval všechny už říšskou radou schválené zákony, takže měl vlastně právo absolutního veta. Podobně císař sankcionoval i zemské zákony, tj. zákony přijímané zemskými sněmy v rámci jejich značně omezené zemské autonomie.

Viděno dnešníma očima by samozřejmě rakouská prosincová ústava neobstála a politické zřízení Předlitavska jistě nemůžeme chápat jako demokratické v dnešním slova smyslu. V kontextu 19. a počátku 20. století nicméně představovala v zásadě standardní ústavní monarchii s nezanedbatelným podílem občanů na správě státu, přičemž zavedením všeobecného volebního práva se rakouský stát nepochybně směrem k moderní demokracii výrazně posunul. Pokud jde o míru občanských práv, pak je třeba říci, že byly pojaty zcela moderně: zákon o všeobecných právech státních občanů z 21. prosince 1867 zaručoval svobodu slova, projevu, tisku, shromažďování, náboženského vyznání, nedotknutelnost soukromého vlastnictví, domovní svobodu a listovní tajemství stejným způsobem, jako jsou zaručena i dnes. Rozdíl byl pouze v tom,

---

7 Základní zákon č. 40/1873 ř. z. ze dne 2. dubna 1873 a zákon č. 41/1873 ř. z. z téhož dne.

8 Zákon č. 15/1907 ř. z. z 26. ledna 1907 a navazující zákony č. 16, 17 a 18/1907 ř. z. z téhož dne.

9 Všeobecné volební právo bylo vlastně zavedeno již v roce 1896 tzv. Badeniho reformou, kterou byla zřízena pátá (tzv. všeobecná) volební kurie, v níž volili všichni muži starší 24 let nemající doposud volební právo v ostatních kuriích. Volit tak sice mohli všichni mužští občané, ovšem volební právo nebylo rovné.

že ne všechna práva platila také pro ženy, které byly např. vyloučeny z možnosti účastnit se práce politických stran či politických spolků. Toto omezení se ovšem od konce devadesátých let už v praxi zpravidla nedodržovalo a v roce 1915 bylo i formálně zrušeno.

Rovněž Uhry byly ústavní monarchií, avšak uherský politický systém byl v porovnání s rakouským v mnohém odlišný. Uherskou ústavu tvořil soubor zákonů přijatých na zasedání uherského sněmu v Bratislavě 18. března 1848 a sankcionovaných císařem o měsíc později, 11. dubna 1848; z tohoto důvodu jsou někdy označovány jako březnové, jindy jako dubnové zákony či dubnová ústava.[10] Zákonodárnou moc měl uherský sněm skládající se z Poslanecké sněmovny a tzv. tabule magnátů čili panské sněmovny. Rozdíl oproti předlitavské radě byl u Poslanecké sněmovny v tom, že se od počátku volila přímo, a že volební právo bylo mnohem omezenější než v Předlitavsku. Bylo na jedné straně vázáno na vysoký daňový cenzus, na druhé straně měli ale volební právo bez ohledu na výši placených daní příslušníci svobodných povolání a všichni ti, kteří před rokem 1848 měli právo volit do starého uherského stavovského sněmu, tj. příslušníci šlechty, včetně všech drobných a nemajetných zemanů, a plnoprávní měšťané svobodných královských měst. Pasivní volební právo (tedy právo být zvolen) měli navíc jen občané ovládající maďarský jazyk.[11] Volby do uherského sněmu byly veřejné, což umožňovalo nátlak na voliče. Kupování hlasů voličů a různé volební machinace byly běžným obrazem uherských voleb. Uherskou vládu rovněž jmenoval a odvolával císař jakožto uherský král, který také podepisoval uherským sněmem schválené zákony. Na rozdíl od Předlitavska ale uherská vláda vůbec (ani přechodně) nemohla vládnout bez sněmu a nesměla vydávat nařízení s platností zákona. Také uherské zákony zakotvovaly osobní svobody, jako svoboda slova, tisku, náboženského vyznání apod., byť jejich dodržování bylo v praxi často problematické.

Zásadní rozdíl mezi oběma částmi monarchie spočíval v pojetí národnostní otázky. Přes rozšířené mínění Předlitavsko rozhodně nebylo státem, kde by národy byly utlačovány. Článek 19 zákona o všeobecných právech státních občanů vyhlašoval rovnoprávnost a rovnocennost (*Gleichberechtigung*) všech národů říše, stejně jako rovnoprávnost a rovnocennost všech jazyků, které tyto národy používají. Každý národ podle tohoto článku měl právo rozvíjet svůj jazyk a kulturu a měl nárok na to, aby v jeho jazyce byl vybudován vzdělávací systém, tj. systém škol. Předlitavsko – opět oproti rozšířenému

[10] Slovenské znění těchto zákonů viz Laclavíková, M. – Švecová, A.: Pramene práva na území Slovenska. II., s. 169–185.

[11] Zákonný článek V/1848, §§ 1–3. Laclavíková, M. – Švecová, A.: Pramene práva na území Slovenska. II., s. 174.

mínění – nemělo ustanoveno žádný státní jazyk, protože úředním jazykem byl vždy jazyk nebo jazyky v příslušné korunní zemi obvyklé (*Landesübliche Sprache*). V Čechách a na Moravě těmito jazyky byly čeština a němčina, němčina však nikoliv z důvodu příslušnosti země k habsburské monarchii, ale z toho důvodu, že jak Češi, tak Němci byli považováni za autochtonní obyvatelstvo a zemské národy. Samozřejmě, v praxi poměry nebyly tak ideální. Němčina, jako jazyk dvora a hlavního města, a rovněž jako běžný dorozumívací jazyk ve střední Evropě a na Balkáně v té době obecně, si udržela *via facti* postavení komunikačního jazyka mezi národy monarchie a jazyka ústřední státní správy (*Regierungssprache*), a byla také velícím jazykem společné rakousko-uherské armády, byť na druhé straně s vojáky velitelé komunikovali v jejich mateřských jazycích.[12] Stav, kdy němčina fungovala jako *lingua franca*, rozhodně není možné považovat za nějakou formu „germanizace", jak to činila starší česká historiografie, protože bez určitého jednotícího jazyka se žádný mnohonárodnostní stát a ani sdružení států, jakým je např. současná Evropská unie, neobejde. Rakousko zcela rezignovalo na vytvoření nějakého státního rakouského národa a nemělo z celostátního hlediska ani žádné národnostní menšiny, protože menšina nemůže být tam, kde není současně většina. Menšiny existovaly jen na úrovni jednotlivých zemí. Národy Předlitavska se mohly celkem bez problémů rozvíjet, čehož důkazem je i vzestup českého národa, který už v osmdesátých letech dosáhl úrovně kompatibilní s vyspělými národy západní Evropy.

Uherský model byl zcela jiný. Cílem maďarských liberálů bylo přetvořit Uhry v maďarský národní stát po vzoru Francie, což už v teoretické rovině znamenalo nutnost alespoň částečného pomaďarštění nemaďarského obyvatelstva. Tvůrci koncepce sice zdůrazňovali, že jim jde o vytvoření uherského politického národa, v němž by našly své místo i národnostní skupiny nehovořící maďarštinou jako svým mateřským jazykem, v praxi ale politika směřovala naopak k vytvoření etnicky jednotného maďarského státu. Jiná věc je, že v situaci, kdy etničtí Maďaři tvořili ani ne polovinu obyvatelstva Uher, a s technickými prostředky, které byly k dispozici, byl podobný program v širokém měřítku těžko uskutečnitelný a soustředil se proto spíše na pomaďarštění vyšších vrstev a především inteligence, pro kterou přijetí maďarské

[12] Systém fungoval tak, že novobranec se musel naučit v němčině základní německé povely, tedy asi čtyřicet slov. Protože společná armáda se doplňovala na teritoriálním základě, byly pluky víceméně národnostně homogenní, resp. skládaly se nanejvýše z vojáků dvou či v krajním případě tří národností. Vojáky pak bylo možno rozdělit podle národnosti do praporů a rot, kde již nižší důstojníci a poddůstojníci s nimi komunikovali v jejich jazyku. Viz např. Pichlík, K. – Klípa, B. – Zabloudilová, J.: Českoslovenští legionáři 1914–1920. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 11.

Rakousko-Uhersko před první světovou válkou

identity znamenalo společenský vzestup. Z čistě právního hlediska vypadala situace tak, že zde existoval jen jediný uherský (maďarský[13]) národ (*Magyar nemzet*) a v jeho rámci řada národností (*nemzetiség*), které se vyznačovaly tím, že hovořily různými jazyky. Zákonný článek č. XLIV/1868[14] dával těmto národnostem právo vydržovat si na vlastní náklady národní a střední školy a vzdělávací instituce, a právo používat svůj jazyk v obecní a eventuálně i župní samosprávě. Za státní a úřední jazyk byla ale ustanovena maďarština, jejíž znalostí byl podmíněn přístup ke státním úřadům a funkcím. Národnostní zákon č. XLIV/1868 – pokud jde o práva nemaďarských národností – nebyl v praxi dodržován, takže např. na Slovensku byla už v polovině sedmdesátých let uzavřena všechna tři existující slovenská gymnázia, a navíc i jediná slovenská kulturní organizace – Matica slovenská. Vývoj šel cestou pomaďaršťování veřejného života: názvy obcí a měst musely být jen v maďarštině, jiné jazyky byly postupně vytlačeny z obecních zastupitelstev a od soudů, kde pak často osoby neznalé maďarštiny musely být vyslýchány prostřednictvím tlumočníků. Docházelo i k pomaďaršťování vlastních jmen, především v úředních dokumentech. Tento systém se projevil i v politickém životě, kde znevýhodňoval kandidáty z řad jednotlivých národností. Volič totiž od konce sedmdesátých let musel před volební komisí říci jméno kandidáta, pro kterého hlasoval, v maďarské formě a tvaru, a stejně tak se musel sám před komisí tímto způsobem prezentovat i legitimovat, jinak nebyl k volbě připuštěn, anebo byl odevzdaný hlas prohlášen za neplatný.[15] Už realizace aktivního volebního práva (práva volit) tak v praxi vyžadovala alespoň částečnou gramotnost v maďarském jazyce. Pasivní volební právo, tj. právo být volen, bylo dokonce přímo ze zákona vázáno na znalost státního jazyka, tedy maďarštiny. Na rozdíl od Předlitavska v Uhrách volební právo nejenže nebylo postupně rozšiřováno, ale v polovině sedmdesátých let bylo zvýšením volebního censu naopak ještě více omezeno,[16] což postihlo především právě nemaďarské obyvatelstvo v chudých hornatých oblastech.

V rámci Uher mělo zvláštní postavení Chorvatsko, které kdysi tvořilo samostatné království, nacházející se ovšem už od roku 1102 s Uhrami v personální

[13] Maďarský jazyk nedokáže pojmy „uherský“ a „maďarský“ odlišit, má pro Uhry i pro Maďarsko stejný výraz – Magyarország, tj. Maďarsko. Na druhé straně je třeba říci, že i ve slovenštině byly původně pojmy synonymní, začalo se mezi nimi rozlišovat teprve v souvislosti s postupujícím slovenským národním uvědomováním, kdy bylo třeba vyjádřit, že příslušnost ke státu není totožná s národní příslušností.

[14] Slovenské znění viz: Laclavíková, M. – Švecová, A.: Pramene práva na území Slovenska. II., s. 223–226.

[15] V maďarštině se uvádí vždy nejprve příjmení a potom křestní jméno; pokud volič nedodržel tento postup, mohl být jeho hlas prohlášen za neplatný.

[16] Kónya, P. et al.: Dejiny Uhorska. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 623.

unii. Zvláštní autonomní statut uherská vláda respektovala. Uhersko-chorvatským vyrovnáním z roku 1868 (chorvatsky: *nagodba*) získalo Chorvatsko poměrně širokou autonomii. V čele země byl chorvatský bán, což je historické označení chorvatského královského náměstka, jmenovaný císařem jako uherským králem na návrh uherské vlády. Bán jmenoval zemskou (tzv. banskou) vládu. Chorvatsko mělo vlastní parlament (*sabor*), volený velmi omezeným okruhem voličů, protože volební právo bylo vázáno na vysoký daňový cenzus. Sabor vysílal stanovený počet svých poslanců do obou komor uherského sněmu a měl také stanovený počet zástupců v uherské části společných rakousko-uherských delegací. V uherské vládě zasedal zvláštní ministr pro Chorvatsko. Úředním jazykem v Chorvatsku byla chorvatština, chorvatsky se vyučovalo i na všech školách včetně záhřebské univerzity. Ačkoliv úřední a historický název Chorvatska zněl „Trojjediné království chorvatsko-slavonsko-dalmatské", Dalmácie, obývaná rovněž Chorvaty, ve skutečnosti k Chorvatsku nepatřila, ale tvořila samostatnou korunní zemi v rámci Předlitavska. Město Rijeka (italsky a maďarsky Fiume) bylo jako důležitý přístav na základě jednostranného opatření uherské vlády podřízeno přímo Budapešti.[17]

I když maďarská vláda kromě Chorvatů neuznávala žádné další národy v Uhrách a snažila se je maďarizovat, jejich postavení v Uhrách nebylo stejné. Nejhorší bylo postavení Rusínů, kteří neměli vlastní jasné národní vědomí a chyběla jim uvědomělá inteligence, po nich následovali Slováci. Lepší postavení měli v rámci Uher Srbové a Rumuni. Pokud jde o Srby v uherské Vojvodině, měli vlastní pravoslavnou církev, která měla vnitřní autonomii a zaštiťovala různé kulturní a školské instituce. Jen díky ní se např. udrželo srbské pravoslavné gymnázium v Novém Sadu.[18] Úrodná půda Vojvodiny kromě toho znamenala, že zde rolníci byli bohatší než na hornatém Slovensku a více jich proto dosáhlo na volební právo. Ve Vojvodině, kde žili vedle Maďarů a Srbů ještě Slováci, Němci a Rusíni, se kromě toho nemaďarské národnosti při volbách vzájemně podporovaly, což platilo především o Slovácích a Srbech. Hlasy vojvodinských Srbů a Slováků byl tak např. do uherského sněmu zvolen mladý Milan Hodža (1878–1944), pozdější mnohanásobný prvorepublikový ministr a nakonec i ministerský předseda. Kromě toho Srbové a Rumuni měli tu výhodu, že za jižní hranicí existovaly jejich mateřské národní státy – Srbsko a Rumunsko, které je mohly podporovat.

Pokud jde o Rumuny v Sedmihradsku, opírali se částečně o tradici sedmihradské státnosti a autonomního postavení Sedmihradska v Uhrách, které

[17] Podrobněji viz Rychlík, J. – Perenčević, M.: Dějiny Chorvatska. Praha: NLN, 2007, s. 187–191.
[18] Šesták, M. a kol.: Dějiny jihoslovanských zemí. Praha: NLN, 1998, s. 352–356.

bylo ovšem definitivně zrušeno v souvislosti s rakousko-uherským vyrovnáním. V rumunském národním diskursu tvořilo Sedmihradsko třetí historické rumunské knížectví (spolu s Valašskem a Moldavskem) a dlouhodobým cílem Rumunska bylo toto území získat. Problém byl komplikován tím, že o tradici sedmihradské státnosti se opírali i Maďaři, kteří je považovali za nedílnou součást uherského státu. Především v Budapešti proto – celkem pochopitelně – hleděli na sedmihradské Rumuny jako na neloajální živel. Rumunů bylo ovšem příliš mnoho a měli vlastní pravoslavnou církev, takže nebylo možné je politicky marginalizovat jako Slováky, nadto žili také v předlitavské Bukovině, kde měli mnohem lepší postavení a mohli svým sedmihradským soukmenovcům pomáhat. Za sedmihradské Rumuny občas intervenovalo opatrně i Rumunsko, které bylo na rozdíl od Srbska „tichým" členem Trojspolku a tedy spojencem Rakouska-Uherska.[19]

Andrej Hlinka

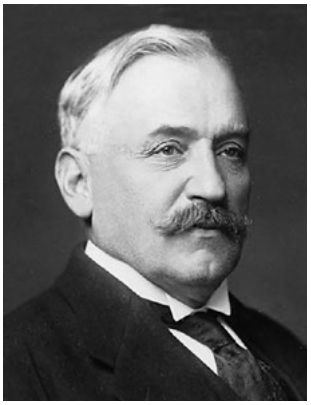

Pavol Blaho

Slováci, kteří jako jediní žili pouze na území Uher, si vytvořili už v roce 1848 vlastní politický program spočívající ve vytvoření autonomního slovenského území v rámci Uher a známý nejprve jako „Žiadosti slovenského národa"[20] a později (v roce 1861) jako „Memorandum národa slovenského".[21] Hlasatelem tohoto programu se stala Slovenská národní strana (SNS) a její tiskový orgán *Národnie noviny* vycházející v Turčianském Sv. Martině. I „narodniari" si brzy uvědomili, že v podmínkách Uher není tento program po rakousko-uherském vyrovnání realizovatelný, a proto se v praxi zaměřili jen na pokusy o prosazování jazykových požadavků v oblasti školství. V tom je následovaly i ostatní politické proudy na Slovensku, především Slovenská ľudová strana (SĽS) katolického kněze Andreje Hlinky a agrární proud kolem *Slovenského denníku* poslance Milana Hodži i skupina kolem Vavra Šrobára a Pavla Blaha (tzv. hlasisté), která stála v opozici k martinskému centru a nejviditelněji se hlásila k úzké slo-

[19] Treptow K. W. et al.: Dějiny Rumunska. Praha: NLN, 2000, s. 225–233.
[20] Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti (DSNIŠ), I., Bratislava: Národné literárné centrum, 1998, dok. 104, s. 307–310.
[21] Tamtéž, dok. 110, s. 336–343.

vensko-české spolupráci, a pak i Slovenská sociální demokracie, působící v rámci Uherské sociální demokracie, ale současně udržující úzké kontakty s českou („československou“) sociální demokracií. Krátce před válkou učinily slovenské politické strany pokus o vytvoření střechové politické organizace – Slovenské národní rady (SNR), což ale překazila válka.

Milan Hodža

Samotné Rakousko (Předlitavsko) rovněž nebylo jednotné. Tvořilo je celkem 16 korunních zemí[22] a přístavní město Terst s okolím, tvořící „Svobodné území terstské“ se zvláštním statutem. Rakousko tvořilo klasický dynastický stát, který se postupně zvětšoval s tím, jak habsburští panovníci získávali nová území, fungující původně jako samostatné země, nebo jako součást samostatných zemí. Teoreticky a po právně-formální stránce měly mít všechny země obdobné zemské zřízení v podobě voleného zemského sněmu s omezenou pravomocí (především v záležitostech, kulturních, školských, jazykových apod.), přičemž státní správu vykonával ve větších zemích císařem jmenovaný císařskokrálovský místodržící, ve Slezsku a v Bukovině zemský prezident. V čele zemských sněmů stáli zemští hejtmani, v Čechách zemský maršálek. V každé zemi tak existovala dvoukolejnost státní správy a zemské samosprávy; výjimku tvořil Vorarlberg, nejmenší z rakouských zemí, která sice měla rovněž zemský sněm, ale po administrativní stránce podléhala místodržícímu v tyrolském Innsbrucku. V Terstu byla volená městská rada zároveň zemským sněmem.

Protože jednotlivé země byly historickými celky, byly často národnostně heterogenní. V Čechách a na Moravě žili Češi a Němci, ve Slezsku Češi, Němci a Poláci, v Haliči Poláci a Ukrajinci (Rusíni), v Bukovině Poláci,

[22] Království české, Království dalmatské (Dalmácie), Království haličsko-vladiměřské (Halič), Arciknížectví hornorakouské, Arciknížectví dolnorakouské, Vévodství salcburské, Vévodství štýrské, Vévodství korutanské, Vévodství krajinské (kraňské – oblast kolem dnešní slovinské Lublaně), Vévodství slezské, Vévodství bukovinské (Bukovina), Markrabství moravské, Markrabství istrijské (Istrie), Hrabství tyrolské, Hrabství gorišťsko-gradišťské (území kolem města Gorice, na pomezí dnešní Itálie a Slovinska), Vorarlberg.

Ukrajinci a Rumuni, v Dalmácii Chorvati a Italové, v Korutanech a Štýrsku Němci a Slovinci, v Istrii Slovinci, Chorvati a Italové a v Terstu Italové a Slovinci. V Haliči a Bukovině žil velký počet židů, kteří ale nebyli považováni za národ. Národnostně smíšená byla také metropole monarchie Vídeň, jediné město, které již tehdy mělo více než milion obyvatel, avšak zdejší neněmecké obyvatelstvo nebylo považováno za autochtonní a nemohlo tedy používat svůj jazyk před vídeňskými státními či samosprávnými úřady.[23] Teoreticky byla práva všech národností v jednotlivých zemích stejná, ale praxe byla jiná, podobně jako u postavení jednotlivých zemí. Především Halič (Království haličsko-vladiměřské), největší korunní země monarchie, získala poměrně rozsáhlou zemskou autonomii a přeměnila se v jakýsi polský ministát. Halič byla zcela polonizována a polština byla zvláštním zemským zákonem prohlášena za zemský úřední jazyk.[24] Polští konzervativní poslanci v říšské radě (tzv. *koło polskie*) byli oporou všech předlitavských vlád. Ukrajinština se stala teprve druhým úředním jazykem ve vnějším styku, a to pouze ve východní Haliči (v obvodu zemského soudu ve Lvově).[25] Halič zastupoval ve Vídni zvláštní ministr pro haličské záležitosti, kterým byl ale vždy Polák, takže jej Ukrajinci celkem oprávněně vnímali jako jakéhosi polského vyslance u předlitavské vlády. Podobně i Dalmácie se proměnila v jakýsi druhý chorvatský stát vedle banského (uherského) Chorvatska, byť Chorvaté neměli zdaleka tak příznivé postavení jako Poláci v Haliči. Italština byla v Dalmácii druhým úředním jazykem, a to převážně v pobřežních jadranských městech, kde žila početná italská menšina.

Vedle Rakouska a Uher měla říše od roku 1908 ještě třetí část, totiž Bosnu a Hercegovinu. Toto území, náležející původně osmanské říši, Rakousko-Uhersko obsadilo vojensky už v roce 1878 a o třicet let později je anektovalo. Bosna-Hercegovina netvořila ani součást Předlitavska, ani součást Uher a jako jediná část monarchie nebyla zastoupena v rakousko-uherských delegacích, takže tamní občané neměli žádný vliv na společné záležitosti říše. Měla vlastní sněm (*sabor*) v Sarajevu, který byl rozdělen na náboženské kurie – pravoslavnou, katolickou a muslimskou, přičemž do každé z nich volili občané příslušného vyznání.[26] Pravoslavní obyvatelé Bosny se zpravidla identifikovali se srbstvím

[23] Zvláštní zákon dolnorakouského zemského sněmu (zvaný podle předkladatele lex Kubicek) stanovoval pro Dolní Rakousy němčinu za jediný „jazyk v zemi obvyklý" ve smyslu čl. 19 základního zákona o právech občanů, a proto také např. Češi ve Vídni neměli možnost obracet se na místní úřady ve svém jazyce. Na ústřední úřady včetně císařské kanceláře se ovšem každý občan z kterékoliv země ve svém jazyce obracet mohl.

[24] Friedl, J. et al.: Dějiny Polska. Praha: NLN, 2017, s. 388–396.

[25] Rychlík, J. et al.: Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015, s. 227–235.

[26] Šesták, M. et al.: Dějiny jihoslovanských zemí, s. 306.

a považovali se za Srby. Konečným cílem srbských elit bylo spojení se Srbským královstvím. Pro rakouské orgány to nebylo žádným tajemstvím, a proto většinou považovaly srbské obyvatelstvo za nespolehlivý element. Katolíci se považovali za Chorvaty a viděli svou budoucnost ve sjednocení s ostatními Chorvaty monarchie, tj. s předlitavskou Dalmácií a uherským tzv. banským Chorvatskem. Muslimové byli často národnostně nevyhranění, anebo se považovali za Bosňáky, tj. separátní národ. O spojení se Srbskem nechtěli Chorvati a Bosňáci zpravidla ani uvažovat. Na druhé straně se od konce století i v Bosně začal projevovat silný jugoslávský proud, považující všechny Srby, Chorvaty a Slovince (a samozřejmě také Bosňáky) za jeden „jihoslovanský" národ a usilující v rámci monarchie o spojení do jednoho celku. Vlády ve Vídni i v Budapešti hleděly na jihoslovanské hnutí s velkou nedůvěrou, protože se domnívaly (ne vždy neoprávněně), že jde o maskovaný pokus Srbska o získání rakousko-uherských území. Protože všichni slovanští obyvatelé Bosny hovořili stejným jazykem, označovaným jako srbochorvatský, bylo pro rakouské úřady, zvyklé vázat národnost na jazyk, poněkud obtížné se v bosenských poměrech orientovat. Třeba říci, že připojení Bosny k Rakousku-Uhersku, podobně jako už předcházející okupace, znamenalo pro zemi civilizační pokrok, ale na druhé straně velmi zkomplikovalo už dost tak složité národnostní poměry v monarchii.

Podívejme se podrobněji na programy jednotlivých národů monarchie. Můžeme je v zásadě rozdělit do dvou hlavních skupin: na ty, které v minulosti měly svůj vlastní stát a proto svůj program primárně stavěly na historických argumentech (v minulosti byly označovány jako „národy historické"[27]) a ty, které takovouto tradici neměly a proto své nároky opíraly o právo přirozené. O historické právo se opírali především Češi, Maďaři a Chorvaté, jejichž hlavní argument je možno vyjádřit takto: Habsburkové dnes vládnou v naší zemi jen proto, že se jejich dávný předek arcivévoda Ferdinand I. Habsburský stal v roce 1526 českým (uherským, chorvatským) králem. Svébytnost a právní samostatnost českého (uherského, chorvatského) království tím ale nebyla dotčena, náš stát *de iure* nadále trvá a proto jej máme právo při šetření výsostných práv panovníka obnovit. Uvedený program se podařilo plně realizovat jen Maďarům a částečně Chorvatům, pokus o česko-rakouské vyrovnání z 10. října 1871, známý jako fundamentální články,[28] pro odpor Němců a Maďarů nakonec ztroskotal. Navíc: i pokud by se uskutečnil, měl se týkat

[27] Pojem „historický národ" je věcně nesprávný, protože moderní národ, jak jej známe dnes, vznikl ve středoevropském prostoru teprve někdy na přelomu 17. a 18. století jako produkt osvícenství (v západní Evropě vznikl již o více než sto let dříve).

[28] Text fundamentálních článků viz Veselý, J. (ed.): Dějiny českého státu v dokumentech (DČSD). Praha: Epocha, 2003, s. 249–253.

nikoliv českých zemí jako celku, ale jen vlastních Čech – otázka budoucího vztahu Moravy a Slezska k Čechám zůstávala otevřená. Moravané si ovšem přáli udržet své postavení samostatné země, což vyjádřil moravský zemský sněm ve svém prohlášení z 13. října 1871.[29]

Charakteristické na uvedených programech jsou dvě věci: především národní reprezentace, používající historické argumenty, si přisvojily (dalo by se říci: „znárodnily") příslušný historický stát, přičemž vytvořily fikci, že takovýmto národním státem byl už v minulosti. Jenže ve středověku a ještě dlouho i v raném novověku byly všechny státy v podstatě dynastické a národní státy v dnešním slova smyslu neexistovaly. Hovoříme-li např. o českém středověkém státu, pak je třeba mít na paměti, že nebyl českým v moderním národním (etnickém, jazykovém) smyslu, protože Čechy se zpravidla rozuměli privilegovaní obyvatelé Čech mající politická práva (šlechta, duchovenstvo, svobodní měšťané) a to bez ohledu na to, zda šlo skutečně o etnické Čechy hovořící česky či etnické Němce hovořící německy. I když i jazykové chápání národnosti existovalo, jednoznačně nad ním převažovalo češství teritoriální. Uhry v žádném případě nebyly maďarským národním státem, protože všichni příslušníci privilegovaných vrstev tvořili „jednotný a nedělitelný uherský národ" (*una eademque natio hungarica*) a na jeho jazyku nezáleželo. Řadu příslušníků privilegovaných vrstev především v dalmatských městech tvořilo jazykově italské obyvatelstvo. Druhou věcí je, že „historické národy" de facto víceméně popíraly přirozená práva ostatního obyvatelstva na „svém" území a státoprávní požadavky těchto národů považovaly (často oprávněně) za ohrožení celistvosti „své" země. Pravda, přístup k „menšinovému"[30] obyvatelstvu se různil, avšak shodoval se v jednom: v odmítání poskytnout jakoukoliv teritoriální autonomii či samosprávu, protože ta byla vnímána jako první krok k odtržení. Konečně poslední problematickou záležitostí z hlediska monarchie byla skutečnost, že neexistovala žádná záruka toho, že poskytnutý statut je konečný a národní elity vládnoucího národa nebudou v budoucnu požadovat úplnou samostatnost. Klasickým příkladem je právě postavení Uher, odkud především ze strany nacionální levicové opozice (tzv. košutovců, čili strany nezávislosti) opakovaně zaznívaly požadavky na přeměnu dualismu v pouhou personální unii,[31] která by ve skutečnosti znamenala úplnou nezávislost uherského státu. Podobně ani Chorvaté nebyli spokojeni s mírou autonomie, kterou získali v roce 1868, a opakovaně se ji pokoušeli metodou „malých kroků"

[29] Tamtéž, s. 254–255.

[30] Pojem „menšina" není ve skutečnosti adekvátní, především ne pro Uhry, kde naopak početně tvořili menšinu právě Maďaři. Používáme jej jako technický termín, bez kterého se neobejdeme.

[31] Kónya, P. et al.: Dejiny Uhorska, s. 625–626.